

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 31 Volume: 7 Issue: 31

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

AHMET MİDHAT EFENDİ VE FELÂTUN BEY İLE RAKİM EFENDİ ROMANINDA DEĞERLER EĞİTİMİ

AHMET MİDHAT EFENDİ AND VALUES EDUCATION IN THE NOVEL NAMED "FELÂTUN BEY İLE RAKİM EFENDİ"

Mehmet ÖZDEMİR*

Gökçen GÖÇEN**

Öz

Bu çalışmada henüz on dokuzuncu yüzyılda değerler eğitimi gerçekleştirme çabası fark ettiğimiz Ahmet Midhat Efendi'nin "Felâton Bey ile Rakım Efendi" romanında öne çıkarılan değerler tespit edilerek geçmiş ile günümüz arasında bir değerler köprüsü oluşturmak amaçlanmıştır.

Bu amaçla çalışma, nitel araştırma yaklaşımında tarama modeli ile oluşturulmuş ve çalışma bulguları doküman analizi ile toplanmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi ile ortaya konmuştur.

Ahmet Midhat Efendi, Felâton Bey ile Rakım Efendi eserinde batının ilmi özelliklerini vurgularken milli ve ahlaki değerleri kaybetmenin sonuçlarını ortaya koymuştur. Romanda öne çıkarılan milli, eğitimsel, estetik, sosyal, siyasi, ahlaki ve dinî değerler günümüzde de geçerliliğini sürdürmektedir.

Felâton Bey ile Rakım Efendi romanında yer alan değerler, Türk Millî Eğitim Sisteminin Genel Amaçları ve ilköğretim derslerinin öğretim programları aracılığıyla verilmek istenen değerler ile de örtüşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Midhat Efendi, Edebî Eser, Edebiyat Eğitimi, Türkçe Eğitimi, Değerler Eğitimi.

Abstract

This study aims to build a bridge of values between the past and present day. To do so, the values in the novel by Ahmet Midhat Efendi, whose effort to teach values even in 19th century was realized, have been determined.

The study has employed the scanning method within the qualitative research approach and the findings have been gathered by document analysis. The data has been presented by content analysis.

Ahmet MidhatEfendi showed the consequences of losing national and moral values while emphasizing the scientific features of the West. National, educational, aesthetical, social, political, moral and religious values highlighted in the novel are still valid.

The values in the novel correspond with the values stated in the Primary Education program and Overall Objectives of Turkish National Education System.

*Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü.

**Doktora öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü.
Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

Keywords: Ahmet Midhat Efendi, Literary Work, Teaching Literature, Teaching Turkish, Values Education.

Giriş

Osmanlı-Türk tarihinde Batılılaşma hareketleri, Tanzimat Fermanı'nın ilanından önce başlamış, 1839'da fermanın ilanı ile da resmîyet kazanmıştır. Tanzimat'ın ilanı ile başlayan süreç içerisinde, toplumsal hayatın hemen her alanında, sosyal, siyasal ve kültürel alanda, eğitim kurumlarında, askerî sahada ve ekonomik yapıda yeni düzenlemeler yapılmıştır.

Osmanlı toplumunun düşünce yapısındaki değişim, kılık-kıyafetteki yenilikler, geleneksel hayata ve manevi değerlere bakışın farklılaşması, eğlence anlayışının batıyı taklitten ibaret olması; bununla birlikte musiki, müzik aletleri, tahsil ve terbiyedeki tüm değişimler kendini daha da hissettirmeye başlamıştır (Alver, 2012: 29).

Ahmet Midhat Efendi'nin dünyaya geldiği 1844 yılında, Tanzimat Fermanı ilan edilmiş, sosyal müesseselerde ıslahat hareketlerine girilmiş bulunuyordu. Ancak Tanzimat Edebiyatı adı verilen Batı'ya dönük şiir, hikâye ve roman ile birlikte tiyatro ve gazetecilik henüz oluşmamıştı. Şinasi'nin Agâh Efendi ile *Tercüman-ı Ahvâl* gazetesini neşre başlaması, *ŞâirEvlennesi*'nin neşri gibi ilk yenileşme belirtileri Ahmet Midhat'ın on beş - on altı yaşlarındaki delikanlılık çağına rastlamıştır. Demek ki Ahmet Midhat'ın çocukluğunda, bir asrı geçen Avrupalılaşma hareketi varsa da edebiyatta henüz tesirleri yoktur (Okay, 2008: 22).

Toplum hayatındaki değişiklikler kısa zamanda edebiyat üzerinde de etkisini göstermeye başlamıştır. Eski edebiyatın yeni hayatı dile getirmekte yetersiz olduğunu gören yeni kuşak, Batı medeniyetine yönelerek yeni bir edebiyat çığırını açmaya girişmiştir. "Sosyal ve politik düşünceler dönemi" gözü ile de bakılabilecek Tanzimat Edebiyatı'nın ilk döneminin başlıca sanatçıları Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ahmet Midhat Efendi olmuştur. Batı edebiyatından tiyatro, roman, hikâye, makale gibi edebiyat türlerini getiren yazarlar, "Toplum için sanat" ilkesine bağlanarak ve "konuşma dili"ne yönelerek toplumla ilgili konu ve kavramları ele almışlardır (Kavcar, 1999: 10).

Bu dönem eserlerinde, özellikle hayatın alafangalaşması ve Batı'yı yanlış anlama teması çokça ele alınmış, doğu-batı kavramlarını temsil eden

kahramanlar yoğunluk kazanmış, roman kurgusu genellikle bu iki kesim arasında cereyan eden maddi-manevi çatışmalar ve çekişmeler üzerine şekillenmiştir. Bu dönem Türk romanlarında "yabancılaşma" olgusu ise, daha çok roman kahramanlarının batı kültürünü yanlış algılaması ve batılılaşma kültürünün beraberinde getirdiği aşırı tüketim ekonomisine kendilerini kaptırmaları sonucu, başta kendi kişiliklerine olmak üzere yaşadığı toplumun değerlerine yabancılaşması ve bunun neticesinde de toplum tarafından soyutlanması ile kendini göstermiştir (Alver, 2012: 31).

Eğitim, sosyal hayat ve devlet yönetiminde meydana gelen düzensizlik ve bozulma başta sanatçılar olmak üzere o dönemin yasadışı bir teşkilâtı olan Genç Osmanlılar cemiyetinin de kurulmasına sebep olmuştur. Batılıların daha sonra "Jön Türk" olarak isimlendirecekleri Genç Osmanlılarla Tanzimat devri sanatçıları arasındaki ilişkileri de o yıllara dayanmaktadır. Genç Osmanlılar'ın siyaseten gündeme getirdikleri konular yavaş yavaş sanatçıların eserlerinde de yer almaya başlamıştır. Bazı sanatçılar doğrudan yönetimi hedef alırken Ahmet Midhat Efendi gibi aydınlar da orta bir yol tutarak bu medeniyet değiştirme krizine çözümler üretmeye çalışmıştır.

Ahmet Midhat Efendi, toplumdaki bireylerin eğitilmesi, eğitim süreci boyunca takip edilecek yöntemler, nelerin nasıl öğretilmesi gerektiği, verilen eğitimin insanı ne derece değiştirip dönüştürebileceği, eğitim sürecince yapılan yanlışlıklar gibi konuları kimi zaman Batılı toplumlarla karşılaştırmalar yaparak okuyucuya aktarmıştır (Koç, 2009: 387).

O, eserlerinde eğitim sorununa değinirken kendisi de bir yazardan çok bir eğitimci olarak hareket etmiş ve halkın eğitilmesi için kendi döneminin sanatçıları gibi edebiyatı bir vasıta olarak görmüştür. Çetin'e (2012: 10) göre o, romanın kurgusal imkânlarını sosyal faydaya dönük olarak kullanmıştır. Bu fayda sağlama, Tanzimat sonrasında yoğun bir şekilde ortaya çıkan Batılılaşma hareketinin sosyal ve kültürel hayatta birçok değişimi de beraberinde getirmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Ahmet Midhat Efendi, "sosyal fayda" ilkesinden hareket ederek amaçladığı halkı eğitime çabasını, yalnızca hikâye ve romanlarıyla değil, düşüncelerini yazılarıyla ifade ederek ve bizzat öğretmenlik yaparak da gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Yazar, yaşadığı dönemin sorunlarını ele alıp bu sorunlar karşısında halkı eğiterek toplumsal mesajlar verirken, aynı zamanda topluma yararlı olacağını düşündüğü doğu ve batıya ait kültür değerlerini de aktarmayı amaçlamıştır. Böylece Ahmet Midhat Efendi, öğretmenliği ile doğrudan, eserleri yoluyla da dolaylı bir biçimde halkı eğitme yolunu seçmiş, bu yolda döneminin kültür yapısını gözler önüne sererken topluma bugün önemle üzerinde durulan bir değerler eğitimi vermeyi amaçlamıştır.

Bu bağlamda Ahmet Midhat Efendi, Tanzimat döneminde batı özentisi, alafrangalık, kendi varlığını ve değerlerini küçümseme, Batıyı ve Batılı olanı yüceltme, ötekine aşırı bağlılık, hatta tapınma, körü körüne taklit gibi ortaya çıkan hastalıkların farkına varıp önlem almaya çalışmıştır. Bunun için üstün nitelikli, becerikli, bilgili, dürüst, ahlaklı ve bizden tipleri ortaya çıkararak Türk gençliğine örnek modeller sunup onların millî özgüven duygusu kazanmalarına gayret etmiştir (Çetin, 2012: 10).

Henüz on dokuzuncu yüzyılda değerler eğitimi gerçekleştirme çabasını fark ettiğimiz ve bir Tanzimat dönemi sanatçısı olarak ele aldığımız Ahmet Midhat Efendi, uygulayıcı öğretmen olarak, yazdığı makalelerle düşüncelerini iletmesi bakımından akademik olarak ve eserleri yoluyla eğitime hizmet etmiş önemli sanatçılarımızdan biridir. Bundan dolayı, onun eserlerinin son zamanlarda, birçok araştırmacı tarafından eğitim değerleri açısından ele alınıp incelendiğini görüyoruz. Biz de bu çalışmamızda, kültür hayatımızdaki değişimleri işlemesinden dolayı önem taşıyan, "Bey" ve "Efendi" kelimelerinin çağrıştırdığı "doğu - batı" karşıtlığını işleyen, "Rakım ve Felâton" isimlerinin anlamıyla edebiyatın eğitim işlevinden istifade eden ve bütün bunlarla beraber "yanlış batılılaşmayı" eleştiren Ahmet Midhat Efendi'nin "Felâton Bey ile Rakım Efendi" romanını ele aldık. Böylece bu romanda öne çıkarılan değerleri tespit ederek geçmiş ile günümüz arasında bir değerler köprüsü oluşturmayı amaçladık.

İlköğretim yıllarından itibaren, öğrencilere değer kazandırmaya yönelik etkinliklere rehberlik edilmektedir. Bu şekilde dürüst, hoşgörülü, birbirini seven, saygılı ve aile birliğine önem veren bireylerden oluşan bir toplum oluşturmak ve bunun için değer eğitiminde edebî ürünlerden yararlanmak, bu ürünlerde yer alan millî ve evrensel değerleri belirleyip, bu değerlerle genç kuşakları tanıştırmak geleceğimizin de teminatı olacaktır.

Ahmet Midhat Efendi ve Eğitim

En geniş anlamıyla eğitim çocuk, genç ya da yaşlı insanlarda sosyal hayata ve çağa uygun tutum ve

davranış değişikliği sağlamaktır. Çağdaş eğitimin amacı, geçmişteki sosyal ve ulusal değerleri tanıtır benimsenme, bugünün gerçeklerini gösterme ve geleceğe dönük değerler, hüneler kazandırmaktır. Bu amaçla, bir kimse eğitim ve öğretim çalışmalarına -eğitimin kuram (teori), araştırma ve uygulama olmak üzere üç ana boyutu olduğundan- üç yönden kuramcı (teorisyen) olarak, araştırmacı olarak, uygulayıcı olarak yani öğretmenlik ve yöneticilik yaparak hizmet edebilir (Kavcar, 1999: 1).

Ahmet Midhat Efendi de 1844-1913 yılları arasında yaşamış ve eğitime kuramcı, araştırmacı ve uygulayıcı olarak hizmet etmiş Tanzimat döneminin önemli şahsiyetlerinden biridir. O, Abdülaziz, V. Murad, II. Abdülhamid ve V. Mehmed(Reşad) devirlerinde yaşamış hikâye, roman, tiyatro, makale yazarı ve gazetecidir. Batılılaşma hareketi ondan yüz sene önce başlamış olmasına rağmen, o, Batı tipi hikâye ve roman yazımında öncü rol oynamıştır. Ortaya attığı fikirleri her zaman ilgiyle karşılanmış, çeşitli tartışmalara sebep olmuştur (Kudret, 1967: 10).

Ahmet Midhat Efendi gazete, roman ve tiyatro eserleri gibi hem yeni düşünceleri yayma ve kamuoyu yaratma, hem de çağdaş yaşayışı tanıtırma ve çağdaş görüş tarzını getirme bakımından önemli roller oynamıştır. Hatta sosyal konulara ağırlık vererek özellikle de medeniyet konuları üzerinde bütün gücüyle tam bir halk öğretmenliğiyapmıştır (Kavcar, 1999: 10-12).

Romancının çocukluk yılları, daha sonra bazı eserlerinde görüleceği üzere rahat ve müreffeh bir konak hayatının dadılar ve mürebbiyeler elinde büyüyen bahtiyar bebekleri gibi değil, Rakım Efendi'den daha müşkül ve çetin şartlar içinde geçer. On yaşında iken ailece Vidin'e gider, tekrar İstanbul'a döner. Sıbyan mektebini bu iki şehirde tamamlar. 1861 yılına kadar İstanbul'dadır ve bu arada Galata'da bir ecnebiden Fransızca dersi almaya başlamıştır. On yedi yaşında iken yine ailece Niş'e giderler. Orada Rüşdiye'yi bitirerek Tuna Vilâyeti MektûbîKalemi'ne girer. Galata'daki yabancidan almış olduğu Fransızca dersini bir heves şeklinde izah etsek bile Niş'teki gerek Rüşdiye tahsilini, gerekse kalemdeki hayatını, daha sonraki Ahmet Midhat'ı hazırlayan bir devre olarak kabul etmek zaruridir. Hatıralarında o zamana kadarki tahsilinin Arapça, Farsça, biraz astronomi ve coğrafya, bir miktar Fransızca ve kendi hevesiyle okuduğu Tarih'ten ibaret olduğunu ifade eder. Niş'te, Vali Midhat Paşa'nın dikkatini çeken genç "Ahmed" - Midhat mahlâsını bilâhereMidhat Paşa verecektir - Paşa'nın zorlamasıyla, galiba biraz kerhen, biraz da izzet-i nefis meselesi yaparak Fransızca'ya devam eder. Böylece, memuriyet sırasında Dragan Efendi'den ve Cankof isimli bir

Bulgar'dan Fransızca'sını iletir. AhmedMidhat'ın Batı'yı tanımaya başlaması buradaki Fransızca çalışmaları sırasına tesadüf eder. Hakikatte yabancı dil onun için gaye değil vasıta. Fransızca, AhmedMidhat'ın çok merak ettiği bir takım ilimlerin kapısını aralayacak bir anahtardır (Okay, 2008: 22-23).¹

Midhat Paşa Bağdat Valiliği'ne tayin edilince, o da görevden ayrılıp paşa ile birlikte Bağdat'a gitmiştir. Hasta ağabeyi yolda vefat eder. Paşa, Ahmet'in çok üzülüğünü görür ve teselli etmek için kendi ismini O'na ikinci isim olarak vermiş; o günden beri Ahmet, yanına bir de "Midhat" ismini almış ve Ahmet Midhat olmuştur (Yazgıç, 1940: 10).

O bu isimle düşünceleri yoluyla, uygulayıcı olarak ve eserleri yoluyla eğitime hizmet etmiştir.

1. Ahmet Midhat Efendi'nin Düşünceleri Yoluyla Eğitime Hizmeti

Tanzimat'ı izleyen yıllarda, edebiyat ve basın dünyasında adını en sık duyulan Osmanlı entelektüeli Ahmet Midhat Efendi'dir. Ahmet Midhat Efendi, Tanzimat dönemi Türk romancılarının en ünlülerindendir. Öte yandan O, yalnızca edebî eserler vermekle kalmamış, aynı zamanda bilimsel ve felsefi konular üzerinde de kafa yormuştur. Gerçekten de Osmanlı düşünürlerinin 19. yüzyıl boyunca meşgul oldukları en önemli düşünsel uğraşlardan birisi, belki de Avrupa'dan aktarılan bazı bilimsel kuramları ve felsefi öğretileri, İslami inançlarla uzlaştırmaktı; aksi takdirde aydınların ve İslam toplumunun büyük bir kesiminin, modernleşmenin yararları konusunda ikna edilmeleri mümkün olmayacaktı (Demir, 2007: 109).

Türk düşünce tarihinde, Batı felsefesi üzerinde düşünme, ilk olarak Ahmet Midhat'la başlamıştır. Gerçekten de o zamana kadar Tanzimat düşünürlerini ve Yeni Osmanlılar'ı, Batı felsefesinin yalnız siyasi yönü ilgilendirmiştir. Ahmet Midhat'ın ise Batı felsefesinde ilgilenmediği yön kalmamıştır (Kaynarcağ, 1983, s. 763).

Ahmet Midhat sayesinde Osmanlı okuru Batı'daki edebî tartışmalardan, bilimin gelişmelerinden, hatta Batı'daki din aleyhtarı cereyanlardan haberdar edilmiştir (Mardin, 1985: 51). O, Osmanlılığın özünü korumak, Osmanlı insanının modern hayatla kendi hayatını bağdaştırma yollarını göstermek için uğraşmıştır. Osmanlıların, Osmanlılığını, geleneklerini ve inançlarını kaybetmeden modernleşmesinin yollarını bulmak, halkı geleceğe hazırlamak, Ahmet Midhat'ın

kafasını meşgul eden en önemli sorunlardandı (Bolay, 2002: 529). Ona göre, her şeyden önce millet okumalı, dünyayı öğrenmeli, hayatta faydalı bilgiler öğrenmeli, Ortaçağ karanlığından kurtulmalı, aydınlar için çalışma hedefi bu olmalıydı (Rado, 1986: 5). Bu düşünceleri ile yazılarını kaleme almıştır.

Ahmet Midhat'a Bağdat'ta Vilayet Matbaası'nı kurmak ve "Zevra Bağdat" gazetesini çıkarma görevi verilmiştir. Bağdat'ta kendisini kültürlü bir çevre ve oldukça programlı bir sohbet meclisi içinde bulmuştur (Kudret, 1967: 9).

İstanbul'da "Ceride-i Askerîye" dergisi başyazarlığı ile işe başlayan Ahmet Midhat bir yandan da aile fertlerinin katılmasıyla Tahtakale'deki evinde kurduğu matbaada neşre başlamıştır. Hükümetçe arka arkaya kapatılan "Devir" ve "Bedir" mecmualarından sonra "Dağarcık" ve "Kırkanbar" adında çeşitli ilmi, fenni ve felsefi yazıları bünyesinde toplayan iki dergi çıkarmıştır. "Duvardan Bir Seda" adlı yazısını Dağarcık'ta yayınlamış ve bu yazı İslamiyet aleyhinde görüldüğünden ve Gedik Paşa tiyatrosunda oynayan "Vatan yahut Silistre" piyesini "Tercüman-ı Hakikat"i methederek göklere çıkardığı için Genç Osmanlılardan Ebuz-Ziya Tefvik ile beraber Rodos'a sürülmüştür (Yazgıç, 1940: 43).

V. Murat'ın padişah olması ile affedilerek İstanbul'a dönen Ahmet Midhat Efendi, buradan "Kırkanbar" dergisi için yazı göndermiştir. Daha sonra da gazetecilik tarihimizin en uzun ömürlü gazetelerinden olan Tercüman-ı Hakikat'ı çıkarmaya başlamıştır (Okay, 1989: 101).

2. Uygulayıcı Olarak Ahmet Midhat Efendi'nin Eğitime Hizmeti

Öğretmenlik ve yöneticilik yapıp eğitime uygulayıcı olarak hizmet etmek büyük önem taşımaktadır. Meslek hayatının tümünü ya da uzun yıllarını bu uğurda geçiren birçok şair ve yazar vardır. Üstelik onların, bu alandaki kendi gözlem ve deneyimlerini büyük ölçüde eserlerine yansıttıklarını, böylelikle eserlerini daha canlı ve çekici kıldıklarını görürüz. Bu bakımdan onların eserlerini iyi inceleyip tararsak, o dönemin eğitim değerlerine de ulaşmış oluruz. Ayrıca eğitim kuramı ve güncel eğitim sorunları açısından da önemli ipuçları elde ederiz (Kavcar, 1999: 21).

Yazar, halkın henüz okuma alışkanlığı olmadığını görmüş ve onları okumaya alıştırmak için, politikadan başka her şeyden bahseden öğretici dergiler, broşürler, gazeteler çıkarıp, roman, hikâye ve tiyatro eserleri yazarak da eğitime hizmet etmiştir.

Ahmet Midhat Efendi, ilk kitapları olan Hacı-i Evvel serisi ile Kıssadan Hisse'yi Bağdat'ta yazmış ve

¹Alıntılarda, büyük ölçüde alıntı yapılan yazarların imlâsına uyulmuştur.

“Hace-i Evvel” ünvanını almıştır. O, sürgün devresinde Rodos’ta çocuklar için “Medrese-i Süleymaniyye”yi kurup, ders vermiştir (Okay, 1989: 101). Sonraları çeşitli görevlerle çalışmaya devam etmiş Meşrutiyet döneminde emekli olmuştur. Bakanlar Kurulu (Meclis-i Vükela)’nun özel bir kararı ile Üniversite (Dar’ül-Fünûn) de Felsefe Tarihi, Dinler Tarihi ve Genel Tarih, Vaizler Medresesi (Medresetü'l-Vaizin)’nde dinler tarihi, Kız Öğretmen Okulu’nda Tarih ve Eğitim bilimleri dersleri okutmuştur. Ayrıca Darü’ş-Şafaka’da parasız olarak öğretmenlik yapmış, bu okulda nöbetçi olduğu bir gece kalp krizinden vefat etmiştir (28 Aralık 1912) (Kudret, 1967: 12).

Tüm bunlar, yazarın direkt uygulayıcı olarak eğitime hizmetleri için fırsat olmuştur. Hatta Darü’ş-Şafaka’da parasız olarak öğretmenlik yapması ve bu görevinde nöbet tutarken vefat etmiş olması da onun eğitim konusundaki fedakârlığının bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Öğretmenlikleri esnasında ve gazetelerde yazdığı yazılarında, sırasını getirip, konuyu bir yana bırakarak okuyucuya bilmediği şeyleri öğretmesi, şevkle nasihat vermek yolunu tutmuş olması da toplumu “eğitme” isteğinin bir başka göstergesidir. Gazetesinde çıkan tefrikaları en heyecanlı yerinde keserek okuyucuyu merakta bırakıp ertesi günü yine gazeteye hücum ettiklerini görmek onu pek memnun eden durumlardandır.

Ayrıca bir öğretmen olan Ahmet Midhat Efendi’nin, halkı eğitmek, onlara bazı şeyleri öğretmek istediği için yazılarını kendi devrindeki edebiyatçıların tersine halkın konuştuğu dille kaleme alması da aslında onun eğitime verdiği önemin bir başka göstergesidir. Bu bakımdan Cemil Meriç’in ifade ettiği gibi Ahmet Midhat Efendi halkımız için de “hâce-i evvel ve âhir”dir.

3. Eserleri Yoluyla Ahmet Midhat Efendi’nin Eğitime Hizmeti

Tanzimat dönemi sanatçılarının, verdikleri eserlerde, edebîlikten önce “sosyal fayda” ilkesini öne çıkararak halkı eğitmeyi amaçladıklarını bilmektedir.

Türk edebiyatında Yunus Emre birçok şiirini ve Risaletü’n-Nushiyye (Öğüt Kitabı) adlı eserini, Mevlâna Mesnevi’sini, Nabi Hayriyye’sini, Namık Kemal tiyatro eserlerinin çoğunu, Ahmet Midhat romanlarını, Tevfik Fikret Halûk’un Defteri ve Şermin adlı eserini, Mehmet Akif Safahat’ını, Hüseyin Rahmi romanlarını ve daha pek çok şair ve yazar, eserlerini hep insanlara nasıl yaşanılması, nelere değer verilmesi gerektiğini öğretmek amacıyla yazmışlardır (Kavcar, 1999: 3). Hikâye, roman, oyun, inceleme türlerinde 200’ün üzerinde eser vermiş olan Ahmet Midhat Efendi’nin her çeşit konuda bilgi verme çabası eleştiri konusu olmakla birlikte, halka

okuma zevkini verebilmiş olması takdirle anılmıştır (Işık, 2002, s. 35).

Ahmet Midhat Efendi görev bilinci olan bir insandır. Bu görev de halkı bilgilendirmektir. Bu iş için ilk basamak olan edebiyat, insanı yetiştirip yükselten ve manen yücelten bir işleve sahip olmalıdır. Bir edebiyat eseri, okurun sıkılmadan eğitim göreceği küçük bir okul niteliğini taşımaktadır. Yazılar, okurun bilgi seviyesini yükseltmeli, ahlakını yüceltmeli, kötüyü ve yanlış “sezdirmek” suretiyle iyiyi ve doğruyu benimsetmelidir. Bu münasebetle ilk eseri olan Hace-i Evvel’den itibaren, “hoca” vasfını üzerinde taşıyan ve eğitimci görevini benimseyen Ahmet Midhat Efendi, bütün hayatını ve kalemini buna adamıştır. Bu amacı uğruna da “romanın akışına müdahale etmemek” gibi estetik nazariyeleri dikkate almamıştır. Sanatkâr olma iddiasında bulunmamış, geniş kitlelerin ilk öğretmeni olmuştur. Talebeleri ise okuma ile yeni tanışmış bir okuyucu kitlesidir. O, talebelerinin hem bilgi seviyesinden hem de ahlak ve edep seviyelerinden kendisini sorumlu hissetmiştir (Yiğit, 2006: 1).Kolay okunan bir yazar olması itibarıyla da halkın büyük bir kesimine ulaşabilmiştir (Akpınar, 2008: 64).

Ahmet Midhat Efendi’nin eserlerinde eğitimle ilgili üç farklı yaklaşım görmekteyiz. Bunlardan ilki, belli bir bilginin, kültürün bir eğitici (hoca, madam, mürebbiye, dadı) vasıtasıyla verilmesidir. İkincisi ise bir eğitim kurumu aracılığıyla yapılan eğitimidir. Bunun yanında eserlerinde daha çok görmeye alıştığımız ise bunların ötesinde, bunları da kapsayan, özel çabalar sonucu edinilen bilgidir ki Ahmet Midhat’ın şahsi hayatı da daha çok böyle bir gayretin ürünüdür (Koç, 2009: 389). Safvet Nezihî tarafından 1325 yılında yazılan bir makalede, Ahmet Midhat’ın halkı eğitmeye çabalaması konusunda şu yorum yapılmaktadır:

“AhmedMidhat Efendi’nin âlem-i matbûata en büyük hizmeti halkı mütâlâaya alıştırmasıdır. O zamana kadar seviye-i irfânzâtenzîk bir dâ’ireye münhasır kalmış olmak hasebiyle bazı kibâr mehâfil-i husûsiyeden başka yerlerde âsâr-ı cedîde-i edebîyye ve mü’ellifât-ı cedîde-i ilmiye celb-i nazar-ı iltifat idebilmekden mahrûm kalmakda idi. Çünkü halk bu gibi âsâr-ı müfîdenin mütâlâasına alışmamışdı... Okusalar bile onlardan bir zevk-i mütâlâa duyacak derecede iz’ân ve irfanları neşv ü nemâ bulmamışdı. Bu hakikati vaktiyle anlamış olan Ahmed Midhat Efendi eserlerini âmiyâne yazdı, onların anlayabileceği vâdide kalem oynattı.” (Akt. Doğan, 2013: 197)

Onun bu özel meclislerde konuşulan konuları halk ile paylaşması, edebiyatın ve ilmin yeni ve faydalı konularını halkın anlayacağı şekilde yazmış olması, bu

alandaki çabaları halkın bilgilendirilmesinde ve eğitilmesinde çok önemli bir rol oynamıştır.

Felâton Bey ile Rakım Efendi Romanında Değerler Eğitimi

Kültür, bir milletin değerler bütünüdür ve hayatın her alanına yansımaları bakımından önem taşır. Toplumun fikir dünyası, zevki ve değer yargıları kültürün vazgeçilmez unsurlarıdır. Mümtaz Turhan (2002: 4) kültürü, bir cemiyetin sahip olduğu maddi ve manevi kıymetlerden teşekkül bir bütün olarak tarif etmektedir. Milletler, yüzyıllar boyunca kendilerine ait oluşturdukları deneyim, bilgi ve kültürleri kendilerinden sonraki kuşaklara belirli bir sistem içinde aktarmışlardır. Çünkü her millet kültürel hafızasını zenginleştirmek ve bunu da yaşatmak ister (Kalfa, 2013: 105).

Her toplumun kendine has değerleri vardır. Bu değerler milletin karakterini oluşturur. Değerler, davranışlara kaynaklık eden ve onları yargılamaya yarayan anlayışlardır. Değerler, ayrıca bireylerin neyi önemli gördüklerini tanımlayarak istekleri, tercihleri, arzu edilen ve edilmeyen durumları gösterir (Erdem, 2003: 56). Değer eğitimi, toplum hayatının düzenleyicisi ve koruyucusu olarak ve eğitimin de önemli bir parçası olarak yer almaktadır (Coşkun vd., 2009). Bu eğitim ve değer kazandırma işinde edebî eserler, oldukça zengin ve iddialı metinlerdir (Sağlık, 2005: 153).

Edebiyat eserleri insana özgü bazı değer ve niteliklerin yerleşip kökleşmesi, toplumsal yaşamın ve çağın gerektirdiği değerlerin benimsenmesi yolunda önemli roller oynar. Kısacası edebî eserler hem bireysel hayatla, hem de sosyal hayatla ilgili olarak, iyiye, güzele ve doğruya yönelme yolunda, yeni değerler kazandırma yolunda telkinlerde bulunur, insanları bunlar doğrultusunda eğitir (Kavcar, 1999: 6). Çeşitli kahramanların yer aldığı hikâyeler öğrencilerin ilgilerini çekmekte, değerlere ilişkin tartışma ortamı için iyi birer kaynak oluşturmaktadır. Hikâyeler ve kahramanlar insan yaşamının olumlu ve olumsuz yönlerine dikkat çekmektedir. Değerlerin geçmişten bugüne nasıl değiştiği, değişme nedenleri, geçmişteki önemli kişilikler ve bunların yaşantıları öğrencilerin değer oluşturmalarında önemli unsurlardır (Demircioğlu ve Tokdemir, 2008).

Nurullah Ataç, edebiyatın değer kazandırmadaki rolünü şu cümlelerle ifade eder: "Bir toplumda ahlakın ilerlemesini, düzelmesini istiyor musunuz? O toplumda edebiyat, sanat merakını uyandırmaya, geliştirmeye çalışın. Çocuklara, gençlere şiirler, hikâyeler, romanlar okutturun, onları tiyatrolara, sinemalara gönderin. O hikâyelerin, romanların, oyunların insanlarıyla tanışsınlar, onların hayatlarını hayallerinde yaşasınlar,

öğrensinler, onların içlerini böylece gerçekteki insanları da daha iyi anlarlar. Çocuğunuz büyüyünce ne olacağı olsun, küçükken siz ona edebiyatı sevdirmeye bakın, ilim, bilgi sonradan gelecektir, önce insanlığını kurmak, hayalini işletmek gerekir" (1968: 141-142).

Çocuk zıtlıkları, ikilemleri bu tür edebî eserlerde tanır ve yaşar. Günlük hayatta çocuğun uyması gereken toplumsal kurallar ve yükümlülükler uygulamada çocuk için soyut genellemelerden öteye geçemez. Sözlü olarak telkin edildiğinde çocuklar bunları dikkate almayabilirler. Doğru veya yanlış bir davranışın olumlu veya olumsuz taraflarını sözlü olarak telkin etmek yerine, öyküleyici bir eserde bunun yararlarını veya zararlarını öykü kahramanlarının kişiliğinde çocuğa yaşatmak, değer olarak iyi kötü, doğru-yanlış vb. bir davranış olduğunu göstermek daha etkilidir (Karatay, 2011: 1445).

Çocuk okuduğu kitaplardaki olaylardan, kahramanlardan etkilenerek kahramanları kendisine örnek alır ve onları taklit eder. Klasik eserlerde de kahramanların tavır ve davranışları, olayların ilerleyişi çocuğa mükemmel örnek oluşturabilecek bir yere sahip olmalıdır. Çünkü sosyalleşme sürecinde değerler, kişiler tarafından öğrenilmekte ve üstlenilmektedir. Kısaca, kişinin şahsiyet yapısına entegre olmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak değerler, kişinin şahsiyetinin bir parçası olarak görülmektedir (Özensel, 2003: 231).

Hikâyelere konu olan kahramanların yaşadıkları dönemlerin özellikleri ile birlikte anlatılması, kahramanlarda bulunan değerlerin ya da o dönem insanlarında var olan değerlerin öğrenciler tarafından daha kolay özümsemesini sağlar (Yazıcı, 2009). Hikâyelerde yer alan kahramanlar, yasayışları ve davranışları ile yaşadıkları toplumda örnek insanlar olarak toplumun diğer bireylerine yarar sağlayacak özverili davranışları ile o toplumun değerlerini ifade ederler. Bazen kahramanların örnek oluşturduğu değerler, kendi kültürlerini aşarak evrenselleşebilir.

Çocukluk, dürüstlük, yardımseverlik, paylaşma, hoşgörü, özveri gibi hem ideal birey olmak hem de toplum hayatına uyum gösterebilmek için gerekli olan pek çok değer ve davranış kitaplara vasıtasıyla kazanır. Ait olduğu grubun davranış biçimlerini öğrenir. Aile bireyleriyle, arkadaşlarıyla ve daha geniş bir çevreyle olumlu ilişkiler kurmanın yollarını fark eder (Sınar, 2007: 16). Uçan (2006: 29), dünya edebiyatından örnekler vererek sevgi, şefkat, merhamet veya acımasızlığın edebî eserlerden öğrenilebileceğini ifade eder. Demirtaş (2012) da çalışmasında millî edebiyatımızdan örnek vererek ulusal ve evrensel değerleri yansıtması bakımından edebî eserlerden yararlanılabileceğini belirtmiştir.

Eğitim, salt doğrularla ya da olumlu değerlerle gelişen bir olgu değildir; tersine karşıtlıkların dengesi gözetilerek sunulan değerler, çocuğu etkiler. Bu amaçla yola çıkan yazar, genellikle çocuk okuyucuya olumluyu göstermek için olumsuzdan yararlanır; böylece ideal olanı sezdirir (Batur ve Yücel, 2012: 1043).

Ahmet Midhat Efendi tarafından 1875 yılında yazılan Felâton Bey ile Rakım Efendi eseri de olumluyu göstermek için olumsuzdan yararlanan karşıtlıklar ile oluşturulmuş bir romandır. Yanlış batılılaşma üzerine kurulan roman, kültürel olarak o dönemin yapısını ve değerlerini yansıtmaktayken evrensel değerlere de örnekler vermektedir. Yazar, bu yapı üzerinden mesajlar verirken olumlu ve olumsuz okuyucuya göstererek özellikle millî değerleri vurgulamıştır. Millî değerlerin neler olduğunu, bu değerlerini kaybedenlerin neler yaşayacağını okuyucuya hissettirmiştir. Tanpınar (1988: 293) da bu romanı, “Memlekette Tanzimat’la başlayan züppe ve köksüz insanla, memleket şartlarının yetiştirdiği hakiki münevver arasındaki farkı göstermek isteyen bir roman” olarak nitelemektedir.

Ahmet Midhat Efendi, bu iki insan tipini ortaya koyarken okuyucudan bu tipleri analiz etmesini ve bunun sonucunda değer yargılarını kendilerinin oluşturmasını istemiştir. İyi-kötü, doğru-yanlış, olumlu-olumsuz tüm hâlleri ile okuyucunun karşısındadır. Okuyucu iki tipin başına gelenleri okuyacak, bunlar üzerine düşünecek ve buna göre kendi değer yargılarını oluşturacaktır. Bu bir çeşit karakter eğitimidir ve Ahmet Midhat, değerlerin aktarılmasını bu yöntem ile gerçekleştirmiştir. Böylece okuyucu ulaştığı değer yargısını akla dayalı temellere oturabileceği, bilinçli bir seçim yapmış olacaktır. Karatay’a (2011: 1447) göre edebî eserlere dayalı karakter eğitimi, eserlerde geçen çelişkili/ikilemli durumlardan *ahlaki muhakeme* yaparak bir yargı ve/veya yargılar çıkarmaya dayanır. Ahlaki muhakeme yöntemi, öğrencilerin ahlaki gelişimini yükseltmede, değer ediniminde kullanılan etkin bir yöntemdir. Öğrenciler, ikilemli olay ve durumlar karşısında sürekli ahlaki muhakemey yaparak akıl yürütmenin üst seviyelerine yönlendirildiklerinde değerleri öğrenir ve benimserler.

Ahmet Midhat Efendi, Felâton Bey ile Rakım Efendi tiplerini okuyucuya sunmakta ve okuyucudan değer yargılarını bu karakterlere göre oluşturmalarını istemektedir. Felâton, işte bu “mükemmeliyet” timsalinin, yani Rakım’ın olmadığı her şeydir. Batılılar gibi yaşamaya heveslenir; ancak bu konuda tek yapabildiği, yarım yamalak Fransızca’yla ve en moda giysilerle Beyoğlu’nda gezmektir. Tembeldir; roman boyunca çalışırken hiç görmeyiz onu. Cahildir; her şeyi birbirine karıştırır; kendi kültürünü, dilini doğru dürüst bilmez. Çocuktur; Rakım’ın dediği gibi, başını, sonunu

düşünmeden hareket ettiğinden komik durumlara düşer. Müsriftir; çok para harcar. Saftır; kendisini gerçekten sevdiğini sandığı hoppa bir Fransız aktrise tutulmuştur; Rakım’ın uyarmasına rağmen bütün servetini onun uğrunda tüketir. Hem yazar, hem roman kişileri elbirliğince horlar, alay eder, eleştirirler onu (İnci, 2005: 82).

Felâton Bey ve Rakım Efendi romanıyla Osmanlıda Batılılaşma sorunlarını alafranga züppe figürüyle Türk romanında işleyen, Batılı modernleşme çaba ve sancılarının ortaya çıkardığı kimlik bunalımına eleştirel bir bakış açısı getiren (Çiçek, 2012: 23) Ahmet Midhat Efendi, izlek konusunda eğitici/pedagog kimliğinin, yapı konusunda ise farklı anlatım yöntemlerini deneyen yenilikçi ve sentezci anlayışının sonucu olan romantik, ironik bir metin ortaya koymuştur (Yıldırım, 2011: 1793).

Bir öğretmen gibi okuyucuyu eğitmeye, yönlendirmeye çalışan Ahmet Midhat Efendi’nin Felâton Bey ile Rakım Efendi romanını incelemek, dönemin kültür yapısını ve değer yargılarını fark etmek ve anlamak okuyucunun millî değerlerine sahip çıkması ve evrensel değerlere ulaşması konusunda kendini sorgulamasına yardımcı olacaktır.

Yöntem

Bu bölümde araştırma modeli, verilerin toplanması ve çözümlenmesi başlıklarına yer verilmektedir.

Araştırma Modeli

Felâton Bey ile Rakım Efendi romanında yer alan değerleri belirlemeyi amaçlayan bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımında tarama modeli ile oluşturulmuştur.

Verilerin Toplanması

Çalışma bulguları doküman analizi ile elde edilmiştir. Araştırmada 2012 yılında Özgür Yayınevi’nde altıncı basımı yapılan ve Şerife (Baş) Çağın tarafından yayına hazırlanan Ahmet Midhat Efendi’nin Felâton Bey ile Rakım Efendi eseri kullanılmıştır. Birçok yayınevine ait basımı bulunan romanın bu yayınevinden seçilmiş olmasının sebebi, kelimelere ait anlam ve açıklamaların kelimenin hemen yanında parantez içinde gösterilmesinin makale okuyucusu için okuma kolaylığı sağlayacak olmasıdır.

Verilerin Analizi

Çalışma ile elde edilen değerlerin sınıflandırılması ve sunulması aşamasında öncelitaratür taraması yapılmış ve değerler üzerine yapılan çalışmalarda genel olarak kabul görmüş beş sınıflandırma dikkati çekmiştir.

Bunlar Polat ve Celep'e(2008: 307-331) göre Rokeach'ın Değerler Envanteri, Morris'in Değerler Sınıflandırması, Spranger'in Değerler Sınıflandırması, Kahle'nin Değerler Listesi ve Schwartz'ın Değerler Teorisi'dir.

Bu sınıflandırmalar incelendiğinde millî kültürümüze ait ve Felâton Bey ile Rakım Efendi romanında da yer alan bazı değerlere sınıflandırmalarda yer verilmediği görülmüştür. Bu sınıflandırmaların ardından eksikliği fark eden Güngör (2000: 84-85) değerleri altı grup halinde estetik, teorik (ilmî), iktisadi, siyasi, sosyal ve dinî değerler olarak toplamanın adet olduğunu belirtmiş, ancak bu değerlere ahlaki değerleri de ekleyerek sayıyı yediye çıkartmıştır. Değerlerin sınıflandırmasında evrensel değerler ortak bir şekilde sunulabiliyorken millî değerlere ait öğelerin sınıflandırmaların hangi bölümüne yerleştirileceği bir başka sorunu oluşturmaktadır. Sınıflandırmalarda kültür kaynağının farklı olması sınıflandırmaların tam olarak örtüşmesini engellemektedir.

Kaynağını kendi kültürümüzden alarak 1726 veli ve 575 öğretmenin katılımıyla gerçekleştirdikleri araştırmalarının sonucunda Acat ve Aslan (2012) önceki sınıflandırmalarla da uyumlu olmak üzere yeni bir değer sınıflandırmasına ulaşmışlar ve değerleri şu başlıklar altında toplamışlardır:1. Küme: Muhafazakâr-Geleneksel Değerler, 2. Küme: Ulusal-Millî Değerler, 3. Küme: Öze Dönük-Kişisel Değerler, 4. Küme: Sosyal-Toplumsal Değerler, 5. Küme: Bilimsel-Yenilikçi Değerler.

Acat ve Aslan (2012) millî bir değer sınıflandırmasına ulaşmış ve bu kümelerin içerdikleri değerlere araştırmalarında yer vermişlerdir.

Değerlerin sınıflandırmasında bir başka belki de en önemli sorun ise bir değer başka değerleri de ifade eden ortak yapısının olmasıdır. Bu nedenle bir değeri tek bir sınıflama altında değerlendirerek daraltmak ve sınıflandırmak zor olmaktadır. Bu ayrımın yapılmasının zor olmasından olacak değerler eğitime yönelik yapılmış çalışmalarda bir sınıflandırmaya gitmek yerine değerlerin tek tek (hoşgörü, misafirperverlik, yardımseverlik...) yazıldığı görülmüştür. Değerlerin tek tek ifade edilmesi ilköğretim programlarında da yer almakta, bu programlarda bir sınıflandırmaya gidilmemektedir. Girmen (2013) çalışmasında ilköğretim programlarında verilen değerleri şöyle aktarmaktadır:

Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda değerler ayrı bir başlık altında verilmemiştir. Programda dört zorunlu dört seçmeli olarak sekiz tema belirlenmiştir. Zorunlu temalardan biri değerlerimiz temasıdır. Bu temada; Türk kültürü, Türkçemiz, önemli değerlerimiz, bayramlar ve törenler, türkü, halk oyunları, vatan, kahramanlık, bayrak konu başlıklarına yer verilmiştir. Önemli

değerlerimiz başlığı altında daha çok somut olan kültürel mirasımızdan bahsedilmiştir. Somut olmayan kültürel mirasımız olan atasözlerine Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda ayrı bir başlık altında yer verilmemiştir. Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda kişisel nitelikler başlığı altında öğrencilerin geliştirmelerine yardımcı olunacak kişisel nitelikler ve değerler verilmiştir. Bunlar; sevgi, saygı, barış, yardımseverlik, hoşgörü, doğruluk, dürüstlük, adalet, yeniliğe açıklık, vatanseverlik, sabır, kültürel değerleri koruma ve geliştirme olarak belirlenmiştir. Fen ve Teknoloji Dersi Öğretim Programı'nda tutum ve değer kazanımı başlığı altında öğrencilere kazandırılması beklenen değerlere yer verilmiştir. Bunlar; temiz ve sağlıklı yaşama, kendisine ve çevresine saygılı davranma, başkalarının hakkını çiğnememe, adil ve dürüst olma, işbirliği yapma, sorumluluklarını yerine getirme, her şeyin sevgi, barış ve mutluluğa hizmet için olduğunu fark etme, mantığa, bilime ve teknolojiye güven duyma, demokratik süreçlere güven duyma, kendisi ve çevresi için güvenlik önlemleri alma olarak belirlenmiştir. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda değerler başlığı altında; adil olma, aile birliğine önem verme, bağımsızlık, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, dürüstlük, estetik, hoşgörü, misafirperverlik, sağlıklı olmaya önem verme, saygı, sevgi, sorumluluk, temizlik, vatanseverlik ve yardımseverlik olarak belirlenmiştir. Görsel Sanatlar Dersi Öğretim Programı'nda değerler başlığı olmamakla birlikte, estetik, sorumluluk, saygı, değerlerine farklı başlıklar altında yer verilmiş ve öğrencilerin millî ve evrensel değerlere duyarlılık geliştirmelerine yer verilmiştir. Müzik Dersi Öğretim Programı'nda temel beceriler ve değerler başlığı altında; paylaşım, sorumluluk ve hoşgörü değerlerine yer verilmiştir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda değerler başlığı altında; adalet, aile birliğine önem verme, demokrasi bilinci, bağımsızlık, alçak gönüllülük, bağışlama, barış, bilimsellik, Türk bayrağına ve İstiklal Marşı'na saygı, cesaret, cömertlik, çalışkanlık, bilimsellik, dayanışma, doğa sevgisi, doğal çevreye duyarlılık, doğruluk, dostluk, duyarlılık, estetik, emaneti korumak, fedakârlık, gazilik, görgülü olmak, güvenilirlik, hakseverlik, hakikat sevgisi, hoşgörü, ibadet yerine saygı, iffet, iyi niyet, kadirşinaslık, kanaat, kardeşlik, merhamet, millet sevgisi, millî birlik şuuru, misafirperverlik, mürüvvet, namuslu olmak, nezaket, ölçülülük, paylaşımcı olmak, sabır, sadelik, sağlıklı olmaya önem verme, samimiyet, saygı, sevgi, sorumluluk, sözünde durma, şehitlik, şükür, tarihsel mirasa duyarlılık, temizlik, tutumluluk, Türk büyüklerine saygı, vatanseverlik, vefa, yardımseverlik biçiminde verilmiştir (Girmen, 2013: 121-122).

Yapılmış bir değer sınıflandırmasını önceden belirlemek ve bu sınıflandırmada verilen değerlere göre bir romanı incelemek, sınıflandırmada yer almadığı düşüncesiyle bazı değerlerin gözden kaçmasına neden olabilmektedir. Bu düşünceyle bir değer sınıflandırmasını göz önünde bulundurmadan içerik analizi yöntemi ile incelenen Felâton Bey ile Rakım Efendi romanında ulaşılan değerleri, bu sınıflandırmaların içine yerleştirmek yerine değerleri gruplama yolu seçilmiştir. Bu gruplamada ise değerlerin kültürün bir parçası olduğu ve kültürü oluşturan unsurların değerleri de oluşturduğu göz önünde bulundurulmuştur. Böylece romanda yer alan değerler millî değerler, eğitim ile ilgili değerler, estetik ile ilgili değerler, sosyal hayatla ilgili değerler, siyasi değerler, ahlaki değerler ve dinî değerler olmak üzere bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Böylece bizden önce yapılan tasnifleri reddetmeden ancak elde ettiğimiz bulguları esas alan bir yöntemle değerlerin incelenmesi yoluna gidilmiştir.

Bulgular

Medeniyetler evrensel, kültürler ise millî bir özellik taşımaktadır. Ancak buna rağmen evrensel olan medeniyetlere rengini veren "hâkim bir kültür"ün bulunduğunu da inkâr edemeyiz. Bundan dolayı Okay'a (2008: 352) göre XIX. asrın başında Batı medeniyetiyle karşılaştığımızda onun "hâkim kültürü" gözlerimizi kamaştırmış ve tesir gücünü, diğer sahalardan daha kolay genişletmiştir. Hâkim kültürün bu büyük tesiri altında Ahmet Midhat Efendi'nin Batı kültürü karşısındaki tavrı şöyledir: Her şeyden önce Batı kültürünü bilmek, tanımak lâzımdır. Madem ki yenileşmek istiyoruz ve kıyas ettiğimiz zaman karşımızda dev gibi bir Avrupa kültürü vardır. O halde Avrupa'nın kültürünü tanıyalım, bilelim.

Ancak bunu yaparken kendi kültürümüzü ve değerlerimizi kaybetmeyelim. İşte, Felâton Bey ile Rakım Efendi romanında yer alan değerler bu düşüncelerden doğmuştur. Bizim çalışmamız da bu değerleri ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Bu açıdan bakıldığında romanda yer aldığı tespit edilen değerler şunlardır:

Millî Değerler

• Bey ve Efendi Kavramları

Romanda okuyucu, Felâton Bey'in ve Rakım Efendi'nin şahsiyetlerinde, bütün bir Tanzimat devrindeki muhafazakâr ve modern kesimlerin yaşayışının, örf ve âdetlerinin, kültürünün, âdâb-ı muâşeretinin çatışmasını seyrederek. Tanzimat'tan sonra yaygınlaşan usule göre kendi imkânlarıyla okuma yazma öğrenmiş veya hususî tahsil görmüş yahut

kitabete sınıfta bulunmuş olanlara 'efendi' denilmiştir. Buna mukabil rüşdiye, idâdî, sultanî gibi yeni usûl mekteplerde okumuş olanlarla zabitan sınıfına mensup olanlara da 'bey' denilmiştir (Okay, 2008: 461).

Arapça 'rakım' kökünden gelen ve hesaplılık, düzenlilik anlamlarını da çağrıştıran Rakım Efendi'nin ismi kendi kişiliğiyle paralellik teşkil eder. Buna karşılık, bilgeliği çağrıştıran 'Felâton' kelimesiyle her şeyi yüzeysel taraflarıyla yalan yanlış bilen Felâton Bey'in, aynı zamanda bilgeliğe yakışmayacak şekilde ısrarcı ve kendinî beğenmiş tutumu arasında tam bir çelişki vardır (Baş Çağın, 2012: 10). Bu karşıtıktan istifade eden Ahmet Midhat Efendi, batıyı temsil eden "eflâton" ve "bey" kavramları yerine, tercihini bize ait olan "rakım" ve "efendi" kelimelerinden yana kullanarak "düzenlilik" ve "hesaplılık" değerini öne çıkarmıştır.

• Batılı Gözüyle Doğu ve Türkler

Romanda, piyano hocası Yozefino'nun söyledikleri Türkler'in yaşayışı hakkında bilgi vermektedir: "Vallahi efendim, sizin memleketinizin en güzel şeylerinden birisi de mastikadır. Ben pek seviyorum. Hem size bir sırrımı dahi açayım ki, âdeta her akşam Türkler gibi ben de mastika içiyorum, ama az! Üç dört kadeh kadar." (s. 74)². Buna karşılık Rakım Efendi, insanın aklını kaybetmeyecek kadar içilecek bu içkiyi dahi - bize ait diye - şu cümlelerle onaylar: "Fena etmiyorsunuz efendim. Az içilirse güzel şeydir." (s. 75).

Yozefino erkenden kalkıp Rakım Efendi'nin evinde yaptığı kahvaltı sırasında, "(Osmanlıların şu sabah safasını pek beğenip) Lâkin ne alâ şey!" (s. 127) diye tanımlar. Güneş doğmadan yapılan kahvaltının ardından Kâğıthane'ye giderken güneşin doğuşunun izleneceği konusundaki sohbette Yozefino şöyle karşılık verir: "Vallahi pek hoşuma gidiyor. Rakım sana doğrusunu söyleyeyim mi? Türklerin her hâli Avrupa'nın her hâlinde iyi!" (s. 127). Deniz üzerindeki bu yolculuk sırasında da şunları ekler: "... böyle bir seyahat lezzeti, Avrupa'nın hiçbir tarafında tanınmamış olduğunu dava edebilirim. İstanbul ahalisinin içinde de yüzde birisi bu seyahati düşünmemiştir, zannederim." (s. 129). Bu konuşmalarla Ahmet Midhat Efendi, özellikle batılıların beğendikleri bize ait değerleri öne çıkarmaktadır.

Rakım Efendi'nin Avrupa'nın da güzel zevkleri olduğunu söylemesi üzerine Yozefino şöyle cevap verir: "Vakia Avrupa'nın dahi eğlencesi çoktur, ama "monoton", daima bir siyak [düzen] üzeredir. Bir kere kış geceleri uzun olduğu zaman alafranga saat on ikiden, yani gece yarısından evvel yatılmaz. Hele saat

²Alıntılarda Ahmet Midhat Efendi'nin Felâton Bey ile Rakım Efendi eserinin Özgür Yayınlarına ait altıncı baskısı (2012) kullanılmıştır.

ikiye kadar da oturulduğu olur ya! Bu hâlde uyandıığımız zaman yine ortalığı gündüz olmuş buluruz. Yani demek isterim ki, biz tabiatın yalnız bir akşam letafetinden [güzelliğinden] müstefid oluruz [yararlanıyoruz]. Sabahı, o sabahı ki tabiatın uykudan uyanması demektir, o güzel sabahı temaşadan [seyirden] hemen daimî suretle mahrum kalırız." (s. 128). Bu, yazar tarafından öne çıkartılan durum, aslında Doğu'ya yani bize ait bir güzelliğin-değerin bir Batı'lı tarafından üstün tutulmasıdır.

Bunların ardından Ahmet Midhat Efendi, bize ait en önemli millî değerlerimizden olan "misafirperverlik" hakkında Yozefino'ya şunları söyler: "Bir kere Türklerdeki şu misafirperverlik Avrupa'da bulunmaz. Muradım [amacım] onlar birbirine gitmezler demek değildir. Lâkin sofraları, baloları hep resmî şeylerdir. Herkes hanesine geldi mi yine kendi familyası [ailesi] halkıyla kalır. Aralıkta bir familya içine misafir gelmiş görülmesi veyahut insanın kendisini başka bir familya içinde görmesi bir büyük teceddüt [yenilik] demektir." (s. 128). Bizde olan, ancak batıda olmayan bir değere vurgu yapılması eğitim açısından önem taşımaktadır.

Rakım Efendi'nin evine misafir oldukları sırada Türk ve Osmanlı hanımları üzerine yapılan konuşmada İngiliz kızı Can'ın "Mahpus gibi evin içinde kapalı oturmasam, Türk hanımı olmaya razı olur idim." (s. 150) demesi üzerine, bu görüşe karşı çıkan Rakım Efendi: "Türk hanımı değil a, işte Canan gibi bir esir bile ev içinde mahpus olmuyor. Her istediği yere gezmeye gidiyor." (s. 151) diyerek, Türk kadınlarının evde esir olmadıklarını, istedikleri yerleri rahatça gezebildiklerini savunur. Ayrıca bu misafirlik sırasında Ahmet Midhat Efendi, İngiliz kızlarının Canan'ın başka bir odada kaldığına inanmayarak söylediklerine de yer verir: "Yok yok, öyle değil. Siz onun "konküben", haniya şu ne derler, odalık. Ben bilirim Osmanlılarda hep odalık var." (s. 152).

Bu bölümde Ahmet Midhat Efendi, bir Batılı gözüyle bize ait değerlerin övgüsünün yapıldığını görüyoruz. Batılı gözü ile Batı medeniyetinden farklı olarak ve Doğu'ya ait üstün tutulan değerler arasında sarhoş olmayacak kadar(!) içmek, sabah vakti güneşin doğuşunu seyretmek ve misafirperverlik sayılmaktadır. Ayrıca Türk kadınları hakkındaki, evde bir mahpus ya da bir odalık-cariye olması gibi yanlış kanaatler kabul edilmeyerek düzeltme yoluna gidilmiştir.

• Doğu ve Batı Cemiyetlerinde Asâlet Anlayışı

Yozefino'nun Felâton Bey hakkında, "Hatta kendi familyası Üranüs sülâlesinden indiğinden bahisle asilzadelik dava ider idi." sözüne karşılık, Rakım Efendi'nin: "Asilzadelik dava ettiğini bilmem. Vele ki [isterse] etsin. Bizim memlekette hamdolsun bu esaret

yoktur." (s. 181). diyerek karşılık vermesi ile Doğu'ya ait değerler arasında "doğuştan" veya "uzaydan gelmek" gibi bir "asâlet" anlayışının olmadığı vurgulanmıştır.

Ahmed Midhat'ın olayları İstanbul'da geçen romanlarında, evlilik mevzuunda da sınıf farkı, asâlet bahis konusu değildir. Köle ve cariyelerle efendilerinin veya çocuklarının evlendikleri sık sık görülür (Okay, 2008: 189). Bundan dolayı romanın sonunda Canan da Rakım Efendi'nin karısı olur. İngiliz kızları Canan'ı tanıdıktan sonra kıskanacak ve "Böyle bir esir olmayı benim dahi canım istedi." (s. 153) diyeceklerdir. Bu durumun Osmanlı toplumunda aristokrat bir yapı olmadığını da göstergesi olduğunu söyleyebiliriz.

• Köle ve Cariyeler

Osmanlı devletinde, Batı'daki "feodal" dönemde olduğu gibi sınıfsal yapıya bağlı ve devamlılık gösteren bir "kölelik" anlayışının olmadığı bilinmektedir. Hatta böyle "sınıfsal" bir kölelik anlayışına Türk tarihinin Osmanlı ve Selçuklu öncesi dönemlerinde de tesadüf etmiyoruz. Buna rağmen Osmanlı döneminde de "köle" ve "cariye" gerçeğinin olması, Ortadoğu ülkelerinin ve Batı'nın tesirini düşündürmektedir. Genellikle, Saray ve konaklarda karşımıza çıkan köle ve cariyeler, savaşlar sonucunda ele geçirilen esirler arasından seçiliyordu. Bu şekilde ele geçirilen esirlerin köle ve cariye olarak devlet hizmetlerinde çalıştırılmaları da bir başka gerçektir. Ancak bütün bunlara rağmen, Osmanlı toplumunda bunların azat edilmeleri de teşvik edilen bir durumdu. Bu bakımdan köleler, sosyal sınıflar içinde hakir görülen bir zümre teşkil etmemektedir. Mürüvvet sahibi bir efendinin davranışı, bu kölelerin esaretini kaldırmak ve onları saadetlerine kavuşturmadır (Okay, 2008: 194). Dönemin bütün roman ve hikâyelerine yansıyan bu gerçek incelediğimiz Felâton Bey ve Rakım Efendi romanında da karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu romanda arap, zenci veya beyaz cariye ve kölelere iyi muamele yapılmaktadır. Rakım Efendi'nin evindeki Arap Fedaî Kalfa, daha hanımının sağlığında evin ikinci bir hanımı gibi olmuştur.

Bu dönemin bir başka özelliği evlerde bulunan cariyelere, evin diğer çocukları ile birlikte eğitim veriliyor olmasıdır. Kendi cariyesini, ders verilen diğer İngiliz kızlarıyla bir tutan Rakım Efendi şu yorumu yapar: "Hazır İngiliz kızlarını bu gün başlattık ya! Dur bakalım şu Çerkez'i de başlatalım. Bu mu onları geçer yoksa onlar mı bunu?" diye Canan'ı yanına çağırıp ona dahi huruf-ı hecayı [alfabeyi] tersim eyledi [gösterdi]. Vay kızcağızdaki sevinç! Evet Çerkez kısmı okumaya pek haris [istekli] olduğundan bir Çerkez'e okutmak kadar ibraz-ı muhabbet [sevgi göstermek] olamaz." (s. 49). Piyano öğrenmek isteyen Canan'a bir piyano alan ve bir de öğretmen tutan Rakım, Canan'ın piyano hocasından

Fransızca öğrendiğini görmesi üzerine bizzat kendisi ona bir de Fransızca dersi vereceğine dair söz verir (s. 73). Romanda bu durum şu cümlelerle izah edilir: “Canan âdeta olur olmaz şeyleri kendisi kaleme almaya ve hemen her yeni kitabı okuyup anlamaya başladı. Hatta Rakım kendisine bir kestirme yoldan Arabî ve Fârisî [*Arapça ve Farsça*] dahi göstermeye başlamıştır.” (s. 74)

Piyano hocası, Canan’ın çalışkanlığını, diğer cariyelerle de karşılaştırarak şöyle anlatıyor: “... Bey’in, kendi cariyelerini dahi, Canan’la beraber yedi sekiz aydır talim eylediğim hâlde hiçbir şey öğrenemediler. Geçen gün bey beni âdeta tekdire [*azarlamaya*] başladı. Ben de Canan’ı haber verdim. ‘Sekiz ay içinde öğrendiği Türkçeyi, Fransızca’yı, çalgıyı, okumayı, yazmayı sizinkiler sekiz senede öğrenirler ise memnun oluruz’ dedim.” (s. 89) Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi aslında cariyeye olan Canan’ın Rakım Efendi ile evlenmiş olması, Osmanlı toplumunda köle ve cariyelerin durumu ile ilgili de bize bir kanaat vermektedir.

Eğitim İle İlgili Değerler

• Bilgisizlik ve Eğitim

Felâton Bey, bilgisiz olduğu konular üzerinde de konuşmaktan çekinmeyen hatta bildiği şey nedeniyle başkalarını küçük gören bir tiptir. Türkçe dersi alan İngiliz kızlarına karşı henüz kim olduğunu bilmediği öğretmen Rakım Efendi’yi küçük düşürmek ve İngiliz kızlarına “Felâtonluk satmak” için alfabe “p, ç, j” harflerinin olmadığına yönelik konuşmasına Rakım şöyle cevap verir: “Vakıa beyim, mektepte biz buyurduğunuz gibi okuduk. Ama bizim okuduğumuz elifba yalnız Arapça içindir. Türkçe için ise ondan fazla birkaç harfe ihtiyacımız vardır. Meselâ “Paşa, çavuş, müjde” yazacağımız zaman nasıl yazarız? Elbette bu harflere muhtaç olmaz mıyız? (s. 52). Söylediklerinin doğru olmadığını kanıtlanması Felâton Bey’in utanmasına, yüzünün kızarmasına sebep olsa da o amacına ulaşmak için tartışmaya devam eder. Alfabe üzerinden devam ettirdiği görüşlerinde, harflerin kelimenin başında, ortasında ve sonunda değişen biçimlerini öğretmenin, İngiliz kızlarının zihnini bozduğunu savunur. Bunun üzerine Rakım, eline bir kalem alarak şöyle cevap verir: “Efendim! Faraza Mustafa yazacak olsak, sad, tı, fe, ye diye yazmayız. Bunları mutlaka birbirine rabt ile [*bitişik*] yazarız” deyince “Felâton bunun dahi farkına varmış ve fakat bu defaki hicabı [*utanıcı*], evvelki hicabını geçmiştir.” (s. 53). Bunun ardında yazar, büyük bir utanma ile sonuçlanan Felâton Bey’in alfabe hakkındaki bilgisizliğine; “Bahusus ki [*Özellikle*] memleketimizde bilenlerin en çoğu bildiklerini nasıl öğrenmiş olduklarını bilmezler. İşte Felâton Bey dahi bildiği şeyi nasıl öğrenmiş

olduğunu bilmeyenlerden idi.” (s. 53) cümleleri ile dikkat çekerek, okuyucunun bu duruma şaşırması gerektiği savunur.

Felâton Bey’in, yarım yamalak bilgilerinden dolayı, tartışmaların sonunda sürekli yüzünün “kızarması” ve “utanması”, cahilliğinin ortaya çıkması eserde onun “salon adamı” olmamasına, “kahvehane” kültürüne sahip olmasına bağlanır. Çünkü o, konuştuğu dilin alfabesi hakkında bile yeteri kadar bilgiye sahip olamamıştır (s. 81).

AhmedMidhat’ın Doğu kaynaklarından gelen ilimler olarak telâkki ettiği, sarf ve nahiv bahisleriyle Türkçe, Arapça ve Farsça; İslâmî esaslara dayanan tefsir, hadis, kelâm, fıkıh ve mantık; tarih olarak da İslâm ve Osmanlı tarihleridir. Kaynağını Batı’dan alan bilgilerin başında ise yabancı dil, bilhassa Fransızca gelir. Sonra, Avrupa tarihi ve müspet ilimlerin çeşitli şubeleri. Gerek Doğu gerek Batı kaynaklı olsun her iki sahaya ait ilimlerin tahsil edilmesi gereklidir (Okay, 2008: 74).

Yazar, romanlarında yer verdiği kahramanlar üzerinden bu gerçeği, yani “her iki sahaya ait” ilimlerin öğretilmesi gerçeğini vurgular. Tek taraflı eğitim olarak yetişen gençler eksik yetişmişlerdir. Ele aldığımız romandaki bütün tipler böyle “her iki sahaya ait” eğitim olarak yetişmemişlerdir. Yazar, eğitimdeki “tedriciliğin” de terk edildiğini, bir uçtan diğer uca savrulmaların yaşandığını, Felâton Bey’in babası Mustafa Merakî Bey üzerinden şu cümlelerle anlatır: “Mustafa Merakî Efendi, kemal [*son*] derece alaturkalıktan, yine kemal derece alafrangalığa birdenbire sıçramış bir adam olduğu ve bu tahavvül [*değişme*] ise yalnız kendi telezzüzat-ı maddiye ve maneviyesi [*maddi ve manevi zevkleri*] o yüzden hasıl olmaktan neşet eylediği cihetle [*kaynaklandığı için*] böyle bir adamın, hem de öksüz kalan evlâdı nasıl bir terbiye altında büyüteceğini her kim düşünse bulabilir.” (s. 27)

Elbette, bir çocuğun eğitimi için, sadece “mektebe gidip gelme”yi ya da “Fransız hocaların eve gelip gitmesi”ni yeterli görmek yanlıştır. Yazar bu yanlışlığa, Felâton Bey’in babası Mustafa Merakî Efendi üzerinden dikkat çeker. Ayrıca Merakî Efendi için bir kişiye eğitim vermek demek, alafrangalığı öğretmek demektir. Merakî Efendi’nin konağındaki hizmetçi “Mehmet” ile ilgili romanda verilen şu bilgiler bu konu için güzel bir örnektir: “MerakîEfendinin alafrangalığıyla beraber böyle bir Mehmetçiği konağına kabul etmiş olmasına şaşmayınız. Onu terbiye edecekti. Hatta terbiye etmeye başladı bile. Bir gün “Mehmet! Beyefendi ne yapıyor?” deyip de, Mehmet’ten “Çorba içiyor” cevabını alınca “Ulan öyle söyleme, ona alafrangada ‘supe yiyor’ derler” demiş ve Mehmet “Hayır efendim, Allah göstermesin! Sopa yediği yok, çorba içiyor” dediği hâlde

dahi Merakî efendi meraklanmayıp, “Oğlum! Alafrangada çorbanın ismi supedir. Bunları birer birer öğrenmeli.” diye bir nasihat vermiş idi. İşte anlayınız ki Mehmet dahi yavaş yavaş alafranga olacaktır.” (s. 31).

Yazar biraz da alaylı bir dille, memleketinde iken “Amme” cüzüne kadar okuma başarısı gösteren Mehmet’i, bu “eğitme” işinin ne kadar zor olacağını: “Ne zannettiniz ya! Felâtun isminden “Pantolon” lâfzına ve Mihriban isminden dahi “Merdüvan” kelimesine intikal edebilmek[geçebilmek] haylice dirayete [zekâyâ] mütevakkıftır [bağlıdır]. Mehmetçik asıl büyük efendiye dahi “Meraklı Efendi” der idiyse de efendisinin isminde “lâm” [l harfi] olmadığı için bunu doğru söylememekte olduğunu anlayarak mahçub olur idi. (s. 31). cümleleri ile vurgular.

Romanda, Doğu ve Batı ilimlerinin ikisini de tahsil edenler arasında ilk defa Rakım Efendi’ye rastlıyoruz. Rakım Efendi Doğu ve Batı ilimlerini çok güzel tahsil etmiş, bunun yanında İslâm ahlakı ve Türk terbiyesi ile yetişmiş ideal bir Osmanlı efendisidir (Okay, 2008: 74). Rakım Efendi, aynı zamanda Ahmet Midhat Efendi’nin, yetiştirmeyi hedeflediği “ideal” aydın tipini de temsil etmektedir. Bu ideal gencin yetiştirme sürecini de şu cümlelerle açıklar: “Kendi hâhişi[isteği] ve dadısının sevk [yönlendirme] ve teşviki sayesinde Arabî’den sarf ve nahiv [dilbilgisi] filândan maada [başka] Risale-i Erbaa’yı şerhleriyle [açıklamalarıyla] beraber lâyıkiyle gördü. Hele mantık cihetini tasdikât-ı hitamına [son derecesine] kadar pek kuvvetli tahsil eyledi. İlm-i hadis ve tefsirde [Hadis ve tefsir ilminde] oldukça behre kazandı [ilerledi]. Fıkıhı [İslâm hukuku bilgisini] dahi gözden geçirdi. Farisî’den Gülistan ve Baharistan ve Bostan ve Pend-i Attar ve Hafız ve Saib’i tekmil etmekten kat’ı nazar [okuyup bitirdikten başka] en müntehib[seçkin] parçalarını ezber dahi eyledi. Fransızca’ya gelince: Bir kere lisanda rüşuh peyda eyledi [iyi derecede öğrendi]. Badehu [sonra] Galata’daki dostundan hikmet-i tabiiye [fizik bilgisini], kimya, teşrih-i menafiü’l-azayı [biyolojiyi] oldukça tahsil edip Beyoğlu’ndaki Ermeni dostunun kütüphanesinde dahi coğrafya, tarih, hukuk ve muâhedat-ı düveliyeye[devletler arası antlaşmalara] dair lüzum derecesinin fevkinde [üstünde] dahi malûmat [bilgi] topladı. Hele okuduğu Fransız romanlarının ve tiyatro-namelerinin [tiyatro eserlerinin] ve eş’ar[şiir] ve edebiyatının âdeta nihayeti yok gibiydi.” (s. 37) Bu açıklamalara baktığımızda, Rakım Efendi’nin Doğu ve Batı kütüphanelerinin en önde gelen temel eserlerini okumanın yanında, fizik, kimya, biyoloji gibi fen bilimleri ile iç ve dış siyasetin yanında hukuk, tarih, coğrafya ve edebiyat konularında kendisini ileri derecede bilgiye sahip olarak yetiştirdiğini görüyoruz.

Romanda dikkat çekici bir başka konu da tahsil ve terbiyenin, insanın değerini artıran bir faaliyet olarak

görülmesidir. İngiliz kızı Magrit’in, Canan için söylediği: “Bu kız alındığı zaman yüz lira ancak ederdi. Şimdi iki bin lira eder. İşte onu talim ve terbiye ettiği için bu kadar kıymet buluyor demektir.” (s. 153) gibi sözler, eğitimin insanın değerini artırdığını ortaya koyan sözlerdir.

• Kızların Tahsil ve Terbiyesi

On dokuzuncu yüzyıl, Osmanlı’da batı tesirinde bir değişimin hayatın her alanında en derin biçimde hissedildiği dönemdir. Yüzyılın eski ile yeni arasında kalmış insanını yönlendirenler ise doğal olarak modernleşme taraftarı aydınlardır. Bu yüzyıl içindeki bütün modernist yazarlar ve siyasal otorite, Osmanlı insanının bu kritik eşiği eğitimle aşacağı inancında birleşirler. Yeni teşekkül ettirilen eğitim kurumlarıyla bu fikir daha da etkin bir boyut kazanır. Bu çabalar sayesinde asrın son çeyreğine gelindiğinde, ortada zihinsel dönüşümünü gerçekleştirdiği söylenebilecek hatırı sayılır bir erkek nüfusu vardır. Uzun asırlardır içinde buldukları dünyanın dışına çıkma cesareti gösteremeyen kadınlarsa, lehlerine atılmış küçük adımlara rağmen, çağdaşlaşma adına henüz yeterli bir seviyeye gelememişlerdir. Oysa dışa açık, dolayısıyla zaten sosyal bir hayatın parçası olan erkeklerin aynı zamanda yeni medeniyet anlayışı doğrultusunda eğitim almış olmaları, onları modernizm ile daha erken karşılaştırmış ve kadınlar aleyhine ister istemez bir dengesizlik oluşturmuştur. Ancak bu dengesizlik, erkeklerin karşı cinste zihinsel karşılıklarını/devamlarını bulamamaları üzerine çok yönlü bir toplumsal sorun haline dönüşür. Çünkü hem kadınlar eğitimsizdir ve geri kalmıştır hem de eğitilmiş erkekler yalnızdır. Böylece kadınların gecikmiş eğitimi, toplumun bütünüyle medenileşmesi için bir zorunluluk haline gelir. Bu durum, bir yandan devrin yazarları aracılığıyla halka özellikle de kadınlara eğitim fikrini anlatma çabası diğer yandan da onlara yönelik eğitim kurumları açma girişimleriyle çözümlenmeye çalışılır (Argunşah, 2013: 5).

Tanzimatla beraber maarifte yapılmaya başlanan ıslahat hareketi kızların tahsili hususunda da ele alınmıştır. Mahalle mekteplerinde ve mekteb-i ibtidâilerde kız çocukları zaten okumaktaydı. 1845 yılında zamanın ihtiyaçlarına göre tanzim ve ıslah edilmiş beş yıllık ilkokul olan rüşdiyeler açılır. 1858’de ise ilk kız rüşdiyesi teessüs eder. 1848’de yılında kurulan erkek öğretmen okullarında mukabil, kız öğretmen okulu 1869’da açılır (Okay, 2008: 371).II.Mahmud ve Tanzimat devirlerinde modern eğitim ve öğretim alanında yapılan çalışmalar 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’yle yeni bir safhaya girmiştir. Bu Nizamname ile eğitim teşkilâtı, ilk-orta öğretim, öğretmen temini ve eğitimin mali yönü gibi hususlar,

modern bir anlayışla, bir takım esaslara bağlanmıştır (Kodaman,1980;263). Fakat uygulama alanında aynı başarının elde edilememiş olması da bir gerçektir. 1872 yılında yani konumuz Ahmet Midhat Efendi'nin ilk neşir hayatına atıldığı yıllarda da bu çabalar devam eder ancak herkes için aynı olmaz. Felâton Bey'in kız kardeşi Mihriban, alafranga bir eğitimle yetişmiş ancak "öksüz büyüdüğünden" tahsilde ilerleyememiştir. Bu durum romanda şu cümlelerle ifade edilir: "Babası müzika talimi için alâ bir piyanocu madam getirmiş idi. Lâkin madam kendisi çalıp babası dinlediği cihetle Mihriban Hanım, "Taş altında bir yılan, kaşları durur divan" şarkısından başka bir şey öğrenemedi." (s. 32). Ayrıca Mihriban, alafranga olamadığı gibi millî geleneklerimizle yetişmiş kızlar gibi oya yapmasını, çorap işlemesini de öğrenememiştir. Rakım'ın annesi ise zamanında bunları öğrenerek büyüdüğünden el işi diker, oya yapar, çevre, uçkur işler ve bunları Salıpazarı'nda sattırır, sonuçta ellerinin emeğiyle kimseye muhtaç olmadan geçinip giderler (s. 35).

Mihriban'ın terbiye kabul eder bir karaktere sahip olmasından dolayı kocası tarafından bu konuda nasıl çaba sarf edildiği romanda; "... kocası evvel emirde [önceleri] kızcağızı pek hoppa bularak sevmemiş ve beğenmemiş idiyse de, terbiye kabul etmeye istidadını [yeteneğini] görünce bu biçare kızı terk etmemek, terbiyesini himmet eylemek [eğitmeye çalışmak] kadar mertlik olmadığını hükümle kıza nice baba nasihatleri, nice kardeş tavsiyeleri, ne kadar sadık bir koca irşadları[uyarıları] arz ederek hoppalığı bütün bütün bertaraf ettikten maada [bir yana bıraktıktan başka], kendisini dahi bir yâr-ı sadık [sadık dost] olmak üzere kıza sevdirmiştir." (s. 140). cümleleri ile vurgulanmıştır. Yazar kadınların eğitimi konusunda erkeklere de bir takım görevler yüklemektedir. "Hoppa karılar ekseriya âkil[akıllı] kocalarının verdikleri terbiyeyi kabul ederek akıllarını başlarına alabilirler." (s. 140). sözleri, bunun açık bir örneğidir. Fakat yazar, "hoppa erkeklerin" ise; "âkil karılarının" nasihatlerini çoğunlukla dinlemedikleri için hayatlarını berbat ettiklerine de dikkat çeker.

Hususî muallime tutarak dil öğretme modası kız çocuklar için de yayılmıştır (Okay, 2008: 373). Bunun için yazar romanda, özellikle Canan'ın hızlı bir şekilde Fransızca'yı öğrendiğinden bahsederken diğer taraftan da İngiliz kızlarının Rakım Efendi'den Türkçe öğrendiklerini vurgular (s. 63). Hatta bu kızlar kendilerini Türkçe öğrenmeye o kadar kaptırmışlardır ki balo ve tiyatroya gitmekten, yemeden içmeden bile vaz geçmişlerdir (s. 143).

- **Eski ve Yeni Tarz Eğitim Kurumları**

Batı kültürünü tanımak için yabancı dil öğrenmek yanında ikinci âmil, Batı usulü tahsil ve terbiyedir. Filhakika Tanzimat'tan önce başlayan, okulların ıslahı faaliyetleri, 1839'dan sonra kesifleşerek devam eder. Bu ıslahatın Batı öğretim usulleri örnek alınarak yapılmış olduğu açıktır (Okay, 2008: 363). İstanbul'da Abdülhamit devrinde pek çok okul açıldığını biliyoruz. (Kodoman, 1999). Buna rağmen yabancı mürebbiyelere rağbet de devam etmektedir. Bundan başka hususi mektep ve dershaneler de vardır. Bunlar arasında bilhassa yabancıların açtıkları mektepler Batı kültürünün giriş kapıları olmuştur (Okay, 2008: 378).

Romanda Felâton Bey de okula gidiyor, yabancı mürebbiyeden ders alıyor ancak bu dersler, "Vakıa çocuk mekteb-i rüştiyeye [ortaokula] verilmiş olduğundan her gün çantası elinde gider gelir idi. Bundan başka bir de Fransız hocası var idi ki haftada iki defa gelir gider idi." (s. 27) şeklinde, ciddiyetsiz bir şekilde yapıldığından ve lâyıkıyla yapılmadığından faydalı olamamıştır. Rakım Efendi'nin eğitimi ise farklı olarak şöyle anlatılmaktadır: "Rakım büyüdü. Beş yaşında Salıpazarı'ndaki Taş Mektep'e verilip on bir yaşında İstanbul tarafında Valide Rüştiye Mektebi'ne alındı. On altısında oradan çıkıp Hariciye Kalemî'ne[Dışişleri Bakanlığı'na] kendisini kabul ettirmeye yol buldu." (s. 36). Bu eğitim, diğerine göre daha ciddi ve düzenli bir şekilde yapıldığından ayrıca Rakım Efendi'nin, kendi gayretleri ile de öğrendiklerini eklediğinde fark daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Dönemin eğitimle ilgili bir başka özelliği de devlet dairelerinin durumudur. Devlet daireleri Osmanlı'da bir eğitim kurumu gibi çalışmaktadır. Nitekim rakım Efendi de Rüşdiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra Hariciye Kalemî'nde hem memurluğa hem de eğitimine devam etmiştir.

- **Yabancı Dil ve Yabancı Kelimeler**

Tanzimat aydını için Batı kültürüne yabancı kalmamak zaruridir; bunun için de ilk elde edilmesi gereken şey Batı dillerinden biridir. XX. yüzyılın ortalarına kadar olduğu gibi Tanzimat yıllarında da en çok bilinen yabancı dil Fransızca'dır. Türk edebiyatının Tanzimat'tan sonra Batı tesirinde kaldığını söylediğimiz zaman hemen tamamıyla Fransız tesirini kastetmişizdir (Okay, 2008: 355). Tanzimat'ın ilanından biraz evvel, 1832'de Babıali Tercüme Odası'nın kurulması ile başlayan resmî tercüme faaliyetinin de esasını Fransızca teşkil etmektedir. Bu kalemde yeni yetişen memurlara Fransızca öğretilir (Okay, 2008: 355).

Romanda Felâton Bey de Rakım Efendi de Fransızca bilmektedir ve Rakım Efendi yaptığı tercüme ile ek gelir kazanmaktadır. O devirde Mekteb-i Tıbbiye'nin birçok dersleri Fransızca yapıldığı

gibi ders kitapları da Fransızca olduğundan (Okay, 2008: 356) Rakım Efendi de doktorlardan Fransızca öğrenir.

Rakım Efendi'nin ve piyano hocasının Fransızca bilmesi üzerine Canan da bu kişilerden Fransızca öğrenir. Romanda öğrenilen tek yabancı dil Fransızca değildir. Yabancılar da Türkçe öğrenmektedir. Rakım Efendi, yabancılar Türkçe dersi verirken, bir taraftan onun ne kadar "incelikli ve hoş" olduğunu anlatırken diğer taraftan da Türkçe'nin yabancılar için öğretiminin zorluklarına dikkat çekmiştir (s. 78).

AhmedMidhat'ın romanda kullandığı yeni yabancı kelimeleri iki grupta toplamak mümkündür. Bir kısmı okuyucularına meseleyi izah etmek için "zarurete mebnî" kullandıkları, bir kısmı da romanlarında tatlı su frengi tipi Osmanlıları konuştururken kullandıklarıdır (Okay, 2008: 359). Bunlar umumiyetle mirasyedi, hususi ecnebi muallimlerinden ders görmüş, Osmanlılığı, bu arada Türkçesini de kaybetmiş kişilerdir (Okay, 2008: 361). Romanda Felâtun Bey'in, bu ikinci gruba girenlerden biri olduğu onun kullandığı; "Küçük bey Fransızca'dan başka söz söylemiyor ki! Sütlü kahve isteyeceği zaman "kafe ole" diyor." (s. 31) cümlesi üzerinden anlatılır.

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi'nin romanda telkin ettiği yabancı dil öğrenimi, sütlü kahve istemek için değil, Batı medeniyetini daha doğru tanıyıp anlamak içindir.

• İş Hayatı

AhmedMidhat'ın gerek romanlarında gerekse diğer eserlerinde, iş hayatı sahasında en çok bahsettiği ve takdir ettiği şey şahsî teşebbüs ve ticarettir. Bizzat kendi hayatında zaman zaman kabul ettiği memuriyetleri sırasında bile gazeteciliğini ve muharrirliği terk etmemiştir. Onun bütün hayatı boyunca, kalemiyle geçinen bir yazar oluşu ve şâyân-ı hayret çalışkanlığı meşhurdur (Okay, 2008: 147). Yazarın bu çalışkanlığına karşılık, romanlarındaki kahramanların birçoğu kendisine benzemez. Meselâ Rakım Efendi, memuriyetten aldığı parayı az bulduğu için devlet dairesindeki işini de terk eder. Aslında babası da Tophane kavaslarından olduğu için, ölümünden sonra oğluna da miras olarak pek bir şey bırakmamıştır (s. 40).

Romanda memurluk yapan bir diğer kişi de Felâtun Bey'dir. Ancak onun, babasından sağladığı gelir sayesinde memurluktan aldığı paraya ihtiyacı yoktur. Zaten Tanzimat devri romanlarında özellikle dikkat çekilen hususlardan birisi de devlet dairelerinin ve memurların durumudur. Ortak olarak vurgulanan özellik de devlet dairelerindeki ciddiyetsizliktir. Romanda bu konunun en açık anlatıldığı yer Felâtun Bey'in iş hayatının anlatıldığı bölümdür. Devrin

memuriyeti ve dairelerin hali Felâtun Bey örneğinden hareketle şöyle anlatılır: "Felâtun Bey büyücek kalemlerin [*devlet dairelerinin*] birisinde memur idi. ... Cuma günü mutlaka bir seyir mahalline [*yerine*] gidip cumartesi ise dünkü yorgunluğu çıkarır ve pazar günü mahalleri daha alafranga olduğundan gitmemezlik edemez. Pazarın yorgunluğunu dahi pazartesi çıkarır. Salı günü kaleme [*daireye*] gitmeye hazırlanır ise de havayı muvafık [*uygun*] görünce Beyoğlu'nun bazı ziyaret mahallerini [*yerlerini*], baba dostlarını, ahabası vesaireyi ziyaret arzusu o günü dahi tatil ettirir. Çarşamba günü kaleme gidecek olur ise de saat altıdan dokuza kadar olan vakti, ancak o haftanın vukuatını [*olaylarını*] hikâyeye bulabilip akşam için mutlaka iki dalkavukla gelir. Bunlar dahi kendisi gibi genç olacıklarından ve bahusus [*özellikle*] Felâtun Beyefendi Beyoğlu'nda oturmak münasebetiyle ahabasını alafranga bir yolda eğlendirmek lâzım geleceğinden perşembe gecesini alafranga eğlence mahallerinde [*yerlerinde*] geçirir. O gece sabahladığı cihetle perşembe günü akşama kadar uyunur. Nihayet yine cuma gelir ve işte bu bir haftalık meşguliyet nasılsa diğer haftaların meşguliyetleri dahi yine nevv-umma [*hemen hemen*] onu andırır." (s. 29).

Haftanın altı gününü gezinti yerlerinde dolaşarak, sonra dinlenerek ve Beyoğlu'nu gezerek geçiren, sadece Çarşamba günü daireye - bir hafta boyunca yaşadıklarını oradakilere anlatmak için - şöyle bir uğrayan memurdan veya memurlardan devlet ne yarar sağlayabilir. Yazarın kendisi, hayatı boyunca büyük bir gayretle çalışmış olmasına rağmen, bu şekilde devlet memurlarının tembelliğini gündeme getirerek, aslında Batı karşısındaki önemli bir eksikliğimize dikkat çekiyordur.

Estetik İle İlgili Değerler

• Edebiyat

Ahmet Midhat Efendi, Hasan Mellâh'da, verdiği bütün eserlerde maksadının "yalnız masal söylemek" olmadığını insan denilen "meçhulün" hislerini aramak olduğunu söyler (Kudret, 1979: 32). Fakat yazar buna rağmen asıl amacının edebiyat yapmak olmadığını ifade ettikten sonra bunun gerekçesini şu cümlelerle izah eder: "Çünkü benim eserlerimin çoğunu yazdığım sıralarda, memlekette edebiyattan anlamayanlar nüfusumuzun bilâ-mübalağa yüzde doksan dokuzunu teşkil ediyordu. Benim emelim de ekseriyete hitap etmek, onları tenvire, onların dertlerine tercüman olmağa çalışmaktı." (Yazgıç, 1940: 24). Ahmet Midhat Efendi, edebiyat yapmaya ne vaktinin ne de kaleminin müsait olduğunu vurguladıktan sonra, edebiyat yapmayı erbablarına yani Hâmitlere ve Ekremlere bıraktığını söyler. Hatta elinden gelse onları da

“edebiyat yapmaktan men” etmek istediğini çünkü “nüfusun yüzde doksan dokuzu koyu cehaletten tamamıyla kurtulmamış bir memlekette, henüz en aydınlık ve basit fikirleri bile sökmemeyen kimselere edebî eser vermek, karnını doyuramamış bir kimseye meyve ikram etmek kadar garip”(Yazgıç, 1940: 25) gördüğünü savunur. Bunu için de her eserinde mutlaka okuyucuyu bilgilendirmek için “kıssadan hisse” çıkarmaya devam eder. Yazar edebiyat yapmayı bu şekilde hafife almasına rağmen Batı edebiyatına karşı kendi edebiyatımızı savunmayı da ihmal etmez.

Batı'ya uzanmış Türk romancılığının ilk temsilcileri arasında AhmedMidhat Efendi'nin böyle bir çıkışı açmış olduğunu söylemek pek de isabetsiz değildir. Fikhakika Batı'dan yapılan tercümelere sonra ilk uzun hikâye/romanımız AhmedMidhat'ın *Letâif-i Rivayat* serisinden çıkardığı beş kitaptır (Okay, 2008: 405).

AhmetMidhat'ın eserlerinde kahramanlarının birçoğu Batı kültürüyle yetişmiştir. Bunlar arasında resim, müzik, yabancı dil ile ilgilenenler olduğu gibi edebiyatla ilgilenenler de vardır. Ahmet Midhat Efendi, Rakım Efendi'nin Fransız kültürüne hâkimiyetini şöyle anlatır: “Kendisine bir kütüphane tedarik etmeye başlayıp Türkçe ve Fransızca en mutena [*seçkin*] asarı [*eserleri*] toplar idi.” (s. 40). Batı Edebiyatı'nın yanında Doğu Edebiyatı da yerini almaktadır. Ahmet Midhat Efendi'nin “Nihayet Rakım, bunların bir ricaları üzerine dahi Divan-ı Hafız'ı kendilerine baştan aşağıya kadar okutmayı vaad eyledi.” (s. 144) cümlesinden Rakım Efendi'nin ders verdiği İngiliz kızlarının da Doğu edebiyatıyla ilgilendiği anlaşılmaktadır.

Bu taraflar karşısında edebiyatımızı Batı edebiyatından ayıracak olan asıl mühim ölçü ahlak olacaktır. AhmetMidhat, beşerin realitesi üzerinde, melek ahlaklı insanların doldurduğu bir romana taraftar değildir. Romanın maksadı fenalıkları teşhirden ibaret değil, okuyucuya ibret dersi, bir hikmet vermek olduğundan, onun realizmi, tezli roman kavramına daha yakındır. Roman, yahut realist roman, insana hayatta karşılaşacağı durumlarda ne gibi davranışlarda bulunacağını gösterir (Okay, 2008: 410).

Ahmet Midhat'a göre de yazılanlardan ders alınması gerekir. Birçok şeyi yaşamadan okuyarak da tecrübe edebiliriz. Bu düşünce Rakım'ın Felâton Bey'i kadınlar konusunda uyarması sırasında şöyle aktarılır: “... “Bu alafrağa denilen âlemin batacak köşelerini sen benden alâ bilirsin. Bu kadar Fransız romanları okumuşundur. Bir tiyatro aktrisine alâka edip de feyiz almış bir kimsenin sergüzeştini okudun mu? Bu hikâyelerin filvaki [*gerçekten*] vuku bulmuş olması lâzım değildir. Muharrirler daima ihtimalâttan bahsederler. Onları okuyarak hem lezzet almalı, hem de mütebbih

olmalı [*uyanmalı*]. Hiç yabancının bir kaltağı sana yâr olur mu?” (s. 141). Ayrıca başkalarının yaşadıklarından ders almak, o şeyi tecrübe etmekten daha iyidir: “Ah! İnsan kısmı böyledir. Bahusus genç kısmı böyledir. İnsan, sairlerinin ettikleri tecrübelerle itimat edemeyerek, itimat etmek için ise mücerrebâtı [*tecrübe olunmuş şeyleri*] dahi bizzat tecrübe etmek ister ve halbuki bu tecrübeden, nedametden başka bir şey hasıl olmaz.” (s. 142).

Edebiyat konusunda da Doğu ve Batı'nın sentezini yapan Ahmet Midhat Efendi, edebiyat eserleri yoluyla bir şeyler öğretme anlayışını eserinde bir değer olarak da yansıtmaktadır. Edebiyat bilgi, estetik için var olduğu kadar öğrenme ve tecrübe kazanmak için de vardır. Ancak Ahmet Midhat Efendi, edebiyat ile aktarılan duygulara okuyucunun kendisini kaptırmaması konusunda da şu cümlelerle uyarıda bulunur: “Ben sizin hüsn-i ahlakınızdan eminim. Lâkin şiire ziyadece heveskâr olan kızlar, hiss-i şairanenin galeyanına pek de tahammül edemezler.” (s. 94).

• Doğu ve Batı Müziği

XIX. asrın başlarından itibaren Batı müziğinin Türkiye'ye girmekte olduğunu biliyoruz. III. Selim ve II. Mahmud devirlerinde bazı Batılı virtüözler, yalnız saray çevresinde de kalmış olsa konserler vermişlerdir (Okay, 2008: 395).

Bu konuda da Batı'nın etkisi Tanzimat'tan sonra toplumun her kesiminde görülmeye başlamıştır. Aileler yabancı öğretmen tutarak çocuklarına Batı müziği dersi aldirmaya başlamıştır. Bu derslerde en çok kullanılan enstrüman piyano olmuştur. AhmetMidhat Efendi'nin bizzat kendisinin de müzikle meşgul olması ve piyano çalması (Okay, 2008: 395) gibi Felâton Bey ile Rakım Efendi romanında da kahramanlar, müzikle ilgilendiği gibi piyano çalar ya da piyano dersi alırlar. Rakım Efendi cariyesine diğer cariyeler gibi piyano dersi aldirmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi, eserinde yalnızca Batı müziğine yer vermez ve diğer konularda olduğu gibi Doğu ve Batı'nın sentezini yapar. “Hatta Rakım tarafından bi'l-vekale [*dolaylı olarak*] edilen rica üzerine bir esmer ve güzel madam piyano başına geçip “O dökülen kumral saç” ile “Hüsünde var iken” gibi birkaç alaturka havalar dahi çalmış idi.” (s. 56) cümlesinden anlaşıldığı gibi alaturka ve alafrağa müzik birlikte yer alır. İngiliz kızları da bu sentezi yakalamıştır ve “Birkaç hava alafrağa çalıp birkaç da şarkı söyledikten sonra o zamanların pek moda olan “Ey saba, esme nigârım uykuda” şarkısını piyano ile ...” (s. 69) çalarlar.

Ahmet Midhat Efendi müzik konusunda da Batı ile Doğu'nun sentezini yaparak millî değerlerimizi kaybetmeden Batılı değerleri kullanabilmenin mümkün olduğunu göstermeye çalışmıştır. Böylece değerlerin estetik bir yanını da ortaya koymuş olur.

Sosyal Hayatla İlgili Değerler

• Âdâb-ı Muâşeret (Görgü Kuralları)

XIX. asırda Beyoğlu'nun yabancı ve ekalliyet çevresinde yaşayan alafranga âdâb-ı muâşeret, çeşitli vesilelerle Türk evlerine de nüfus etmeye başlar. Hakikisi-taklidi, riyâkarı-samimisi münakaşa edilir. Her hâl ü kârda bizim hayatımıza tatbik edilmese de bile, gerek Türkiye'deki Avrupalılarla, gerekse Avrupa'ya gidenlerin gireceği muhitlerle temas için bir zaruret olduğuna kanaat getirilir. Ahmet Midhat Efendi, Avrupalılarla münasebetlerinde, gerek İstanbul'da gerekse Batı ülkelerinde muâşeret kaidelerine dikkat etmiş, bilhassa içine girdiği sınıfın âdâbına uymayı bir vazife bilmiştir. Tabii Osmanlı fesini ve sakalını terk etmeyerek (Okay, 2008: 153-154). Bunun romandaki yansıması Rakım Efendi'dir. O, Batılı usulleri öğrenmiştir: "Alafrangada bir delikanlıdan veya kızdan böyle bir şarkı rica eyledikleri zaman diriğ etmek [esirgemek] ayıp olduğundan ve Rakım'da ise bu dereceye kadar tabiat-ı musikiye [müzik yeteneği] dahi bulunduğundan..." (s. 69) kendisinden rica edildiğinde, şarkı da söylemektedir.

Batılı görgü kaidelerine uyma konusunda iyisini kötüsünden ayırmak gerekmektedir ki işte halk arasında alafranga veya şık tabiriyle alay edilen kişiler Batılı âdâb-ı muâşeretin taklit tipleridir (Okay, 2008: 153-154). Bu tipin yansıması ise romanda Felâtun Bey'de görülmektedir. Mösyö Platon olarak Osmanlı ismini terk ederek sözde Batılı davranışa uyması şu cümlelerle anlatılmaktadır: "Fransızca bu iki harfi tanırınız ya! Birisi medli "elif", birisi "P" harfleridir. Evvelkisi Ahmet Felâtun Beyin isminin ilk harfi ve ikincisi Felâtun lugazının [bilmecisinin] Fransızcası olan Platon kelimesinin birinci harfidir." (s. 30). Felâtun Bey Batılıların kart-vizit kullanma alışkanlığına da uymaktadır. "Herhangi kitap çıkarsa çıksın, satıcılardan kendisine daima kitap getirmeye alışmış olan müvezzi [dağıtıcı], en evvel Felâtun Beyin kitabını görüp Beyoğlu'nda mücellid Gulam'a teslim eder ve o dahi alâ alafranga olarak bi't-teclid [ciltleyerek] arkasına altın yaldız ile A ve P harflerini dahi bastıktan sonra götürüp Felâtun Beyin uşağına verir ve akşam bey geldikte kitabı görüp gayet muntazam kütüphanesine vaz' ederdi [yerleştirirdi]." (s. 30). Felâtun Bey'in bu sahte davranışları romandaki diğer kahramanlarında dikkatini çekmektedir: "Ben salon adamı değildir dedim. Onu ispat etmek için şunu da ilave edeyim ki

kendisi Margrit'in dediği gibi kahve adamı olduğundan bir salon içinde gördüğü kıızı dahi kahvehanede gördüğü kızlar gibi zannediyor." (s. 81).

Bu kötü örnek, Avrupalılar arasında da görülmektedir. Felâtun Bey'in metres edindiği Polin nezâketli konuşmalarının ardından argo sözler de sıralamaktadır. Ahmet Midhat Efendi bu konuda açıklama yapma gereği hisseder: "Alafranga âlemini gezmiş tozmuş olanlar teslim ederler ki karşılıklı konuşmanın suret-i tasvirinde [anlatımında] asla mübalağa etmiyoruz. Fransız aşüfte-gânının en işvebazane [cilveli] muhabbeti böyle olur." (s.19) Yazar, Batı'da tiyatro sanatçılarının da benzer özellikler taşıdıklarını ifade eder.

Ahmet Midhat Efendi'ye göre, toplum içinde bazı olumlu davranışlar konusunda Batı'yı örnek alabiliriz, ancak tümüyle buna bağlanmak doğru değildir. Davranışlar konusunda hangi millî değerlere sahip olduğumuz bilinmeli ve kimi millî değerlerimizin üstünlüğü de unutulmamalıdır.

• Beyoğlu Çevresi

Beyoğlu, Batı âdet, moda ve eğlencelerinin İstanbul'a nüfuz ettiği bir kapı olmuştur. Ahmet Midhat'ın romanlarının birçoğunda vak'a ya tamamıyla veya kısmen Beyoğlu'nda geçer. Çünkü, bizzat romancının hayatının mühim bir kısmı bu semtte geçmiştir. *Tercüman-ı Hakikat* matbaası bir ara Beyoğlu'nda çalışmış olduğu gibi yazar da bir müddet "hasbellüzum" bu semtte bir Fransız kadının evini kiralamıştır (Okay, 2008: 133).

Romanda Doğu medeniyetini terk edip Batı medeniyetine bağlanmanın örneği Felâtun Bey'in babası ile anlatılmaktadır. Ahmet Midhat Efendi, millî değerlere sahip çıkmamanın ve özünden, köklerinden ayrılmamanın önemini anlatmaya çalışırken, bunun tersi durumu taşınma ile sembolleştirmiş ve köklerinden ayrılan birinin yaşadıkları ile topluma değer kazandırmaya çalışmıştır. "Hal ve vakti pek yolunda, hem de ziyadece yolunda olduğundan kendisi zaten Üsküdarlı olduğu ve orada güzel konağı, bağı, bahçesi dahi bulunduğu hâlde mücerrred[sadece] alafranga, yani rahat yaşamak için cümlesini ucuza pahalıya bakmayarak satıp gelmiş, Tophane'nin Beyoğlu'na civarbir mahallesinde müceddeden[yeni baştan] güzel bir hane inşa ettirip sakin olmuş [yerleşmiş] idi." (s. 26).

Romandaki diğer kahramanlar da Beyoğlu ve çevresinde oturmaktadır. Fakat Beyoğlu'nun da Rakım Efendi'nin oturduğu yer gibi Doğu ve Batı'nın sentezini yapan ya da Felâtun Bey'in oturduğu gibi tamamen Batılı olan tarafları da yazar tarafından vurgulanır.

• Eski ve Yeni Ev Düzeni

Doğu ve Batı anlayışına göre farklı özellikler gösteren semtler gibi bu semtlerde yer alan evlerin mimarisi de farklılıklar göstermektedir. Batı eskisiyle Beyoğlu'na taşınma fikri, evin iç düzenine de etki etmiştir. Batı etkisiyle evin görünümü ve eşyaları da alafranga bir hâl almıştır. Bunun örneği Felâton Bey'in babasında görülmektedir. Beyoğlu'na taşınan baba evin dış görünüşünde de Batı'yı örnek almaktadır: "Alafrangaya olan merakın derecesini şundan anlayınız ki, yaptırdığı hane mutlaka alafranga olmak için kârgir olarak [taştan] yaptırılmış idi." (s.27).

Batı ile yenileşmenin taraftarı olan Rakım Efendi ev düzeninde ise yine Doğu ile sentez yapacaktır. Batı anlayışıyla evinde bir piyano bulunan Rakım Efendi, evini eski anlayışa uygun olarak "Üç odadan ibaret bulunan haneyi üç nefer seknesi [üç kişilik ev halkı]beynlerinde[aralarında] taksim ederek bir de misafir kabul edecek yer olmak üzere salonlarını" döşemiştir (s. 58) veevde Arap dadının odası da " ... eski zaman odaları gibi yüklü dolaplı bir şey olup dadı kalfa karyolada yatmadığından alaturka yatak takımı yükünde durur idi." (s. 60). Bu eski usul evdeki düzenin nasıl olduğunu görmek isteyen Mister Ziklas'a Rakım Efendi'nin verdiği cevaplarda eski ev düzeni hakkında bilgi vermektedir: "... biz Müslüman olduğumuzdan, bizim karılar erkeklerden kaçır. ... alaturka bir ziyafet görmek isterseniz, o ziyafette kadınlar bulunamaz. Yok eğer ziyafet yalnız zevceniz Misters ile kızlarınız için olacaksa, onlar alaturka ziyafetin tamamıyetini görebilirler." (s. 147). Mister Ziklas, Rakım Efendi'nin evinde ailece bir ziyafet nasıl olur görmek istediğinde ise şu cevabı alır: "... Ama o hâlde hiçbir kadın göremezsiniz. Yalnız oda kapısı tarafından bir siyah Arap kolunun içeriye bir sahan uzattığını görürsünüz." (s. 148).

Ahmet Midhat Efendi bu bölümde, Doğu ile Batı'nın sentezini ev düzenine yansıtmış ve Batı etkisiyle ev düzenine yeni eşyalar gelmiş olsa da eski tarzın kaybedilmemesi gerektiğini de örneklendirmiştir. Bunu yaparken millî kültüre ait değerleri layıkıyla yansıtmayı başarmıştır.

• Ziyafetler, İkramlar ve Sofra Âdabı

Ahmet Midhat Efendi, Batı anlayışı ile değişen ev yöresini ve ev düzenini göstermekle birlikte eserinde ev içinde eskiye ait adetleri de ayrıntısıyla yansıtmaktadır. Bunlar dönemin kültür yapısını ortaya koyduğundan önem taşımaktadır. Mister Ziklas'ın, Rakım Efendi'nin evinde misafir olduğunda ona eskisül yemek kültürü tanıtılır. Ardından şu cümlelerle devam edilir: "Nihayet taam vakti gelmekle Rakım müdevver [yuvarlak] sofrası iskemlesi, piriñ sini, sofrası bezi, uzun peşkir elinde olduğu hâlde Ziklas'ın bulunduğu odaya girip kaşıklik

kesesi, ekmek sepeti, tuzluk, biberlik, erkân minderleri, hâsılı tamam alaturka bir sofranın kâffe-i levazımını [bütün gereklerini] Ziklas'a gösterdi." (s. 154). Farklı yaşayış tarzlarına uyum sağlamak Doğu medeniyeti için kolay değildir: "Henüz alafranga bir sofrada yemek yememiş olan bir Türk'ün alafranga usulüyle yemek yediğini görmek vakia insanı güldürür. Ezcümle önünde tabak içinde bulunan eti bıçakla keserek çatalla yemeyi beceremeyenler, elleriyle kopardıktan sonra çatalla saplayıp aldıkları görülür ki, bu acemilik, insanın pek hoşuna gider." (s. 154). Bu yalnızca Doğu medeniyeti için geçerli değildir. Başka kültürdeki yemek adetlerini uygulamak İngilizler için de pek kolay olmamaktadır: "Lâkin hiç alaturka yemek yememiş bir İngiliz'in alaturka yemek yemesi insanı katılincaya kadar güldürecek bir şeydir. Hele bugünkü misafirlerin yemek yemeleri kendilerini dahi güldürmekteydi ya!" (s. 154).

Ahmet Midhat Efendi verdiği örnekler ile okuyucusunu gülümsetirken aslında bir davranış özümsemeyen yerine getirmenin nasıl sonuçlar ortaya çıkardığını gözler önüne sermektedir.

• Eğlence Hayatı ve Dans

İstanbul'un Beyoğlu yakasında çok eskiden beri eğlencenin alaturkası ve alafrangası birbirine karışmış olarak devam ediyordu. O yıllarda alafranga eğlenceyi alaturkadan ayıran vasıflardan biri de kumardı. Kumar, Avrupaî evlerin, salonların başlıca oyunu, hatta zarafetin bir zarûriyeti idi (Okay, 2008: 128-129). Diğer konularda olduğu gibi Felâton Bey bu konuda da Batı anlayışına uymuştu. Rakım Efendi, Felâton Bey'e iş olarak ne yaptığını, ticaretle mi uğraştığını sorduğunda şu cevabı alır: "Bizim gibi adamların ticareti nasıl olur bilmez misin? ... Akşam oldu mu cebine kırk elli koyarsın, oyun salonuna gidersin." (s. 112). Ticaretin kişiye para kazandırmasının aksine Felâton Bey kendi ticaret biçimi ile parasız kalacaktır. Böylece kumarın kötü bir şey olduğu da vurgulanmış olacaktır.

Batı adetleriyle beraber kültürümüze giren başka eğlenceler de vardır: "Bir aralık polka havaları dahi çalmaya başladıklarından huzzarın bazıları, kadın erkek çift çift kalkıp polka ederler idi. Zira böyle hususî cemiyetlerin zevki böyle çıkacağı alafranga âleminde yaşayanlara malûmdur." (s. 79). Buna uyum sağlamak ise herkes için kolay değildir: "MistersZiklas niçin dans etmediğini Rakım'dan sual eyledikte, kadriil, lansiyeyi filân gibi oyunları yapabilmekte ise de polka ve vals oyunlarında başı döndüğünü arzla özür diledi." (s. 80). Batı'nın bu eğlence anlayışına karşılık Rakım Efendi için eğlence, hem de alaturka eğlence şöyle anlatılmaktadır: "Kâğıthane vakia dünyanın en güzel yerlerinden birisidir. Lâkin oranın zevki cuma ve pazar günleri

çıkamaz. ... Bir salı yahut çarşamba günü gideriz. O güzel sahralar, çayırlar tenhadır. Bize her güzelliklerini arz ederler. Başka günler ise oraları at ve araba panayırına döner. ... Hem Kâğıthane'ye böyle bizim gibi gidenler, yiyeceklerini, içeceklerini de beraber götürüp öyle eğlenirler." (s. 114-15). Batı'nın kız ve erkek bir aradaki eğlencesine karşılık Doğu Canan'ın sorusu ile şöyle anlatılmaktadır: "Öyle, ama kalabalıkta siz bizimle beraber oturamazsınız ki! Sözüne Rakım Çarşamba günü oralarda kimse olmayacağından koca çayırlarda yalnız olacaklarını söyler (s. 117).

Batı ve Doğu medeniyetlerinin eğlence anlayış ve biçimi birbirinden farklıdır ancak uyum sağlanabilecek durumlar vardır. Ahmet Midhat Efendi kumar gibi eğlenceler karşısında ise Doğu'nun anlayışını üstün tutmaktadır.

• Erkek ve Kadın Kıyafeti

Toplum hayatında kılık kıyafet konusunda da Batı'nın etkisi görülmektedir. Romanın yazıldığı dönemde birçok kişi kıyafetlerini moda göre seçmektedir.

O yıllarda erkekler için kullanılmakta olan şık kelimesi vardır. Bu kelime alafrağa giyinmesini iyi bilen mânâsında kullanıldığı kadar, Felâtun Bey gibi bu işin taklidinde kalmış olanlar için de kullanılmıştır. Kelimelerin bir dilden başka bir dile ve bir devirden diğerine nasıl mânâ kaymalarına uğradığına çok canlı ve yakın bir misal olan bu kelime, Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarında alafrağa tipler üzerine dikkatimizi davet etmektedir (Okay, 2008: 180) Asıl mânâsında "Avrupa usulü" karşılığı olması lazım gelirken taklitçilerin menfi örnek arz etmeleri sebebiyle züppelik mânâsı kazanmış olan alafrağa kelimesi de buna örnek gösterilebilir (Okay, 2008: 183).

Ahmed Midhat Efendi, eserinde yalnız Batı özentisi içindekileri eleştirmektedir. Bu eleştiri romanda erkek kıyafeti konusunda yapılmaktadır. Örneğin, Felâtun Bey'in babası Merâki Efendi alafrağa bir adamdır. Beyoğlu'nda çocuk elbisesi olarak ne moda olmuşsa herkesten evvel onu bulup çocuklarına giydirmeyi kendisine vazife edinmiştir. Böyle bir aile içinde büyüyen, Felâtun Bey'in de ondan aşağı kalır yanı yoktur: "Felâtun Beyin kıyafetini sorarsanız tariften izhar-ı acz ederiz. Şu kadar diyelim ki, hani ya Beyoğlu'nda elbiseci ve terzi dükkânlarında modaları göstermek için mukavvalar üzerinde birçok resimler vardır ya! İşte bunlardan birkaç yüz tanesi Felâtun Beyde mevcut olup elinde resim, endam aynasının karşısına geçer ve kendinî resme benzetinceye kadar mutlaka çalışırdı. Binaenaleyh kendisini iki gün bir kıyafette gören olmazdı ki "Felâtun Beyin kıyafeti şudur" demek mümkün olsun." (s. 31). Babasının ölümü

üzerine siyahlar giyen Felâtun Bey bunu alafrağalığın bir zarureti sayar. Rakım ise bu "yas tutma" adetin alafrağada olduğunu, ancak Türklerin Cuma geceleri bir Yasin-i şerif ile mevtalarını anmasının yeterli olacağı cevabını verecektir: "Malûm a, pederin vefatı üzerine yas tutmak alafrağa da vardır. Her tarafım gece karanlığı gibi simsiyah kesilmiş idi." (s. 105). Felâtun Bey'in kıyafet konusunda alafrağayı örnek alması eğlence yerleri için de geçerlidir. Alafrağaya uygun olarak "ayağında bumbar gibi pantolon olup, pantolonun dahi adem-i müsaadesine mebni asla eğilmeyerek mum gibi dans" eden Felâtun Bey'in ayağına basılmasının üzerine alafrağa giyinmenin sonu hüsrarla biter: "Gayet dar ve siyah olmasından dolayı çürük bulunan pantolonun kıcı boylu boyuna ayrılmış olmaktan başka bir şey değildi. Arkasındaki gayet kısa ceket, tesettür için kâfi olmadığı cihetle pantolonun sakatı meydanda idi. Bereket versin ki, o akşam ayağında iç donu var idi. Zira Felâtun Bey, pantolonun düzlüğü bozulmamak için böyle bir büyücek yere geldiği zaman pantolonu donsuz giymek, -zira alafrağalığın gayeti budur- itikadında idi ..." (s. 80).

Ancak Ahmet Midhat Efendi, Canan gibi Batı'yı taklit etmeden kılık kıyafetine özen gösterenlere destek vermektedir: "İstanbul'da moda olarak ne çıkar ise en evvel yapılanların birisi Canan olur idi. Bundan başka Canan'ın dolabında en alâ yapma çiçekler mevcut olup çekmeceinde bir iki elmas iğnesi, küpesi, yüzüğü dahi eksik değildi." (s. 84). Canan alafrağa kızlardan farklı olarak bir özentisi ile kıyafet almak yerine beğendiklerini kendi elleriyle yapmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi, bir kez daha düştüğü komik durumlar ile özünü kaybetmiş ancak bir başka öze de kendisini tam olarak yerleştirememiş Felâtun Bey'in kıyafet konusunda başına gelenlerden hareketle okuyucuya mesajlar vermeyi tercih etmiştir.

• Aşk, Flört ve Evlilik Usûlleri

Ahmet Midhat Efendi, romanda dönemin evlilik hayatı ve anlayışını da yansıtmaktadır. O, Felâtun Bey'in babasını anlatırken evlilik yaşı ve bununla ilgili düşünceler hakkında bilgi veriyor: "Kendisi kırk beşlik bir adamdır. Fakat babası bir çocuğu genç evlendirirler ise yüzü gözü açılmadan dünya evine girmiş olacağından ırz ve edebîni güzel muhafaza eder efkârında olmasıyla Mustafa Merakî Efendiyi on altı yaşında iken evlendirmiş idi." (s. 25). Romana göre erken yaşta evlenmek erkekler için iyi olsa da bu kadınlar için o kadar da iyi değildir. Sebebi ise taraflar arasındaki yaş farkıdır: "İnsan kırk beş yaşında iken böyle yirmi yedi yaşında bir oğul ile on beş yaşında bir kıza malik olmak ne büyük bir saadettir. Lâkin size derhal şunu ihtar edelim ki, böyle saadet ekseriya

babalara mahsus olup valideler için bu saadet musibet addolunur. Nasıl ki Mustafa Merakî Efendi'nin zevcesi için dahi öyle olmuş idi. Zira Mustafa Merakî Efendi on altı yaşında iken pederi tarafından evlendirildiği zaman on iki yaşında bir kız ile tezviç edilmişti [evlendirilmişti]. Öyle ya! Karı, kocasından dört beş yaş küçük olmak lâzım gelmez mi?" (s. 25). Pişano hocasının Rakım'a söyledikleri de bu konuda Batı'nın Doğu'ya bakış açısını yansıtır: "Ben kırkıma gidiyorum, sen henüz yirmi beş yaşında bir delikanlı çocuksun. Sizin memleketinizde olup da on beş yaşında kocaya varmış olsa idim, şimdi senin kadar oğlum olur idi." (s. 91).

Batı'nın etkisiyle bizde de evlenme gereği ya da evlenilecek kişinin özellikleri değişiklik göstermeye başlar. Bu durum romanda şu cümlelerle ifade edilir: "Halbuki asr-ı ahirin terakkiyat-ı medeniyesi [medenî ilerlemeleri] İstanbul'da bir adamın bekâr olarak yaşayabilmesine müsait olduğundan, bir müddet bekâr kaldıktan sonra Mustafa Merakî Efendi bir daha tehhüle [evlenmeye] dahi lüzum görmedi." (s. 26). Felâton Bey'in kardeşinin ise neden evlenemediği şöyle açıklanır: "Ancak görücülere Mihriban Hanım oğullarının neci olduğunu sorar, "Kâtip" cevabını alınca "Oh! Cebi delik" der. "Asker" cevabını alınca "Yarım kunduralı" der. "Hoca" cevabını alınca "Sarımsak başlı" der." (s. 32). Dolayısı ile o dönemde bazı meslekler sahip olanların - kâtiplerin, askerlerin ve hocaların - evlenmelerinin zor olduğuna dikkat çekilmiştir.

İngiliz kızlarının Türkçe öğrenme sebeplerinin, bir Türk ile evlenmek için mi olduğunu soran arkadaşlarına Mister Ziklas'ın verdiği cevap Batı'nın evlilik anlayışı hakkında bilgi verir: "... Kendileri daha gençtir. Bahusus [Özellikle] birkaç tane amcazadeleri, halazadeleri vardır ki, elbette bunların birisine de varacaklardır. Onların dahi kimisi Hindistan'da, kimisi Arabistan'da, hasılı her biri Şark'ın bir memleketindedir. Bizim kızların Türkçe öğrenmelerinden mutlaka müstefid ve memnun olur." (s. 143). Mister Ziklas'ın eşi de bu düşüncelere katılmaktadır. Romanda, Rakım'a âşık olan hasta kızın iyileşmesinin tek yolunun onu Rakım'la evlendirmek olduğunu öğrenen anne şöyle anlatılır: "Vay madam Ziklas'taki telaş, teessüf-i şedide [şiddetli üzüntü], itiraz! Kat'iyen reddeyledi. Kızın bu kadar amcazadeleri, dayızadeleri filânları var iken başkasına ve bahusus bir Türk'e ve bahusus kendi hocasına vermek ârnınasıl hazmedebileceğini kocasına sorarak ölümüne razı olmak lâzım geleceğini hükmeyletti." (s. 164). Ancak aile bu kararından kızları için hemen vazgeçeceklerdir. Rakım Efendi'nin, kızlarına ümit vermediği konusunda ailenin güveni tam olsa da doktora göre "Lakin bir kızın bir erkeği sevmesi için, erkek tarafından ona bir söz söylenmek icap etmez." (s. 164). Rakım'ın bir istekli olmadığını bildikleri

hâlde kızlarıyla evlenmesini istedikleri Rakım Efendi'nin evli olduğu üzere Mister Ziklas'ın hasta kızıyla evlenemeyeceğini söylemesi üzerine doktor, "Hatta menkûhası[nikahlı karısı] olsa bile ne mâni var? Osmanlılar menkûhalarından kolayca ayrılıp bir diğerine daha nikâh olunabilirler." (s. 168) şeklinde düşüncelerini belirtmektedir. Ancak evlilik için önemli olan sevgidir ve bu yüzden Rakım Efendi bu evliliği yapmak istememektedir.

Rakım Efendi için duyulan bu sevgi hasta olan kızın kardeşi tarafından da hissedilmiş ve Rakım Efendi'ye şöyle aktarılmıştır: "... "Ey Rakım, seni üç parça edebilmek mümkün olsa idi, ben de bir parçana sahabet [sahip çıkma] gayretinden bir türlü vazgeçmez idim. Bir de hemşiremin sana alâkasını haber aldığım için artık benim kasr-ı yed eylemekliğim[el çekmekliğim] lâzım geldi. ..." (s. 194).

Ahmet Midhat Efendi bu bölümde Doğu ve Batı'nın evlilik konusundaki anlayışını ortaya koymaktadır. Tüm bunlar içinde Doğu'nun evliliğe verdiği değer daha üstünken vurgulanan değer evlilik için karşılıklı sevginin şart olduğudur.

Ahlaki Değerler

• İnsan sevgisi

Ahmet Midhat Efendi, eserinde vermek istediği değerleri taşıyan ve iyi olanı temsil eden bir tipi, Rakım Efendi'yi yaratmıştır. O, Rakım Efendi'nin ağzından insan sevgisinin önemini şu cümlelerle aktarmaktadır: "Dünyada benim sevmediğim adam mı vardır? Ben ki herkesin hüsn-i teveccühüne [yakınlığına] eşed-i ihtiyaçla [şiddetli ihtiyaçla] muhtacım. Herkesi sevmeye bu cihetle dahi mecburum." (s. 51). Böylece sevmenin önemini ve sevmek için sevmenin gereğini vurgulayan Ahmet Midhat Efendi, ihtiyacımız olan bir başka değere de bu şekilde dikkat çeker.

• Ahlak ve ideal

AhmedMidhat Efendi, romanında iyi ve kötü karakter yaratmıştır. Kötü, istenilmeyen özelliklere sahip olan Felâton Bey'dir. Bu kötü özelliklerden biri henüz tanımadığı biri hakkında hoş olmayan bir şekilde konuşuyor olmak dedikodu yapmaktır. Felâton Bey, Rakım Efendi hakkında konuşmasının ardından onun kim olduğunu ve söylediklerinin yanlış olduğunu öğrenir. Hakkında arkasından doğru olmayan bir şekilde konuşulduğunu öğrenen Rakım Efendi ise iyi ahlak sahibidir: "Felâton Bey, duçar olduğu mahcubiyet üzerine daha ziyade aram edemeyip biraz sonra kalktı gitti. Rakım ise Felâton Bey gittikten sonra ne fazlı [bilgisi] ne de cehli [cahilliği] hakkında bir harf söyleyip yalnız kendi işiyle meşgul olmuş idi." (s. 53). Rakım Efendi bu iyi ahlakının karşılığını ders saatlerinin

arttırılması ile alacaktır. Yalnız iyi ahlaklı olmak demek insanın kusurlarının ya da yanlışlarının olmayacağı anlamına gelmemektedir. Nihayetinde kimse melek değildir. Ahmet Midhat Efendi bu durumu şöyle açıklar: “Biz burada bir meleğin ahvalini tasvir etmiyoruz dedik. Namusunun muhafazasını bilir, insan gibi yaşar, gerçekten alafranga ve alehusus [hele] zamanımızda yaşayan bir genç adamın hakikat-ı ahvalini tasvir ediyoruz.” (s. 76).

Yazar, iyi ahlaklı olma konusunda verdiği örnekler ile okuyucuya iyi ve kötüyü görme fırsatı verir: “Delikanlıların hâli ekseriya tiyatrodaki malûm olur. Felâton Beyi tiyatrodaki görenler, familyadan addolunan kadınlar locasına girip de bir kimseye merhaba dediğine tesadüf etmemişler ve daima sahipsiz veyahut herkesi kendisine sahip tanıyan karıların localarında kahkahalarla, kihkihlerle meşgul bulmuşlar idi. Baba Rakım ise, yalnız bir duhuliyebileti olarak tiyatrodan içeri girer girmez ve ondan sonra localarda mevcut huzarı[bulunan kişileri]lede't-tahkik [araştırarak], meselâ G. Bey ve emsali kibarınlocalarına uğrayarak hangisine selâm verecek olsa, “Maşallah Rakım Efendi oğlumuz, buyurunuz bakalım! Sizin için de yerimiz vardır” diye kendisine yer gösterirler idi.” (s. 87).

Ahmet Midhat Efendi, eserinde iyi ahlaklı başkalarının ardından konuşmama, başkaları için önyargılı davranmama ve toplum içinde uygun davranışta bulunmak ile anlatmıştır. Bunun yanında iyi ahlak sahibi elbette kusur ve hatalara da sahip olabilecektir.

- **Namus ve şeref**

Romanda, dönemin yaşayışında olduğu gibi Rakım Efendi'nin evinde de bir cariye bulunmaktadır. Anne gibi olan arap dadı ise Rakım Efendi ve cariye Canan'ın evlenmesini arzu etmektedir. Ne var ki Rakım Efendi, Canan cariyesi olduğu için dadısı gibi düşünmemektedir. “Hem ona bu tembihleri verme. Çocuktur. İhtimal ki bazı ümitlere düşer. Ben de ise o gibi ümitlerin eseri bile yoktur.” (s. 49). Öyle ki Rakım Efendi'nin uzak davranışları karşısında dadısı, “Hatta,- Benim beyim melek midir nedir? Karşısında peri gibi kız gezdiği hâlde asla bir alıcı göz ile baktığı yok diye canı dahi sıkılır idi.” (s. 62). Rakım Efendi yalnız evindeki cariye için değil diğer kadınlara da aynı şekilde davranmaktadır. İngiliz kızları ile arasının iyi olmadığından şikâyet eden Felâton Bey'e, Rakım şunları söyler: “Ben karılara asla yaranmak hevesinde bulunmadığım için beni seviyorlar. Eğer siz de bu hâlde olsanız daha ziyade muvaffakiyete mazhar olmanız lâzım gelecek” (s. 67). Çevresindekiler de Rakım'ın bu davranışlarını fark etmektedir. Rakım'ın ders verdiği İngiliz kızlarının babası Mister Ziklas, Rakım'a güvenini

şöyle anlatıyor: “Çünkü Rakım o hanede her nevi kadın, her nevi erkek görmüş ve hatta gördüğü kadınlar miyanında [arasında] pek serbest Fransız karılarına dahi tesadüf eylemiş olduğu hâlde hiçbirisi huzurunda edebî zerre kadar haricinde bir hâl ve hareketi görülmemiştir.” (s. 87).

Ahmet Midhat Efendi, Rakım Efendi tipi üzerinden doğru olanı anlatırken kadına karşı namuslu ve şerefli hareket etmek gereğini ön plana çıkarmaktadır.

- **Kadının İffeti**

Yalnız Osmanlı ve İslâm toplumlarında değil, umumiyetle Doğu milletlerinde kadın hakkındaki kıymet hükmü iffet ölçüsüyle başlar. AhmedMidhat'a göre onu Batılı kadından ayıran en mühim vasıf da budur. İslâm kadınları için kullanılan 'muhaddere' tabirinde iffetli kadın mânâsının bulunması da bu ölçüyü gösterir (Okay, 2008: 211).

Ahmet Midhat Efendi Türk kadını hakkında önce Felâton Bey'in görüşünü ortaya koyar. Bu bir çeşit Batılı bakışıdır da. Buna göre, Türk kadınlarının tavrından ve kibrinden geçilmemekte, bir yarım tebessüm çok görülmekte, nazı çekilmemekte, şakası lezzetsiz olmaktadır. “Rakım bu sözleri işittikçe Felâton'un almış olduğu fikre nasıl şaşacağını dahi bilemedi. O dahi zihninde bir Osmanlı hanımın, vakar ve azameti yerinde olduğu hâlde insana izaka eylediği lezaiz mukabilinde [tattırdığı lezzetler karşılığında] şu Fransız'ın kahrını çekmekte ne hikmet olduğunu düşünür...” (s. 111).

Ahmet Midhat Efendi, kadına değer vermekte ve iffet konusunda Batı medeniyetine karşı Doğu medeniyetini üstün tutmaktadır.

- **Cömertlik ve Tutumluluk**

Ahmet Midhat Efendi'ye göre insanlarda olması gereken davranışlardan biri de cömertliktir. Rakım Efendi de cömerttir ve kazandığını ailesi ile paylaşır. “Şu kadar var ki, buhl ü imsak [eli sıkılık] dedikleri şey Rakım'ın zihninden bile geçmemiş olduğu cihetle, her ne kazanır ise evine ve dadısına ve Canan'a sarfeder ve fakat varidatı pek fazla olduğu zaman, israfı dahi tecviz etmediğinden [uygun görmediğinden] bilâkis artan miktarını dadı kalfa kendi sandığında hıfz eyler idi.” (s. 84). Rakım Efendi, parası yeterli olmasa da cariyesi Canan için piyano hocası tutmak istemektedir. Rakım'a arkadaşları vasıtasıyla tanıştığı piyano hocası ders karşılığı ne istediğini şöyle söyler: “Rakım Efendi'nin dostluğu! Eğer beni dostluğu ile tediye ederse [borcunu öderse] her hafta ... Beyden çıkınca onun cariyesine dahi giderim.” (s. 57). Bu durum, Rakım Efendi'nin cömertliğinin cömertçe karşılık bulmasıdır. Ahmet Midhat Efendi, cömertlik, tutumluluk ve yardımlaşmayı

bir değer olarak öne çıkarırken aynı zamanda israfı da eleştirmiştir.

- **Doğruluk ve dürüstlük**

Ahmet Midhat Efendi'nin okuyucuya kazandırmak istediği bir başka değer, doğruluk ve dürüstlüktür. Bu değer, Rakım Efendi'nin sözünün eri bir insan olmasıyla aktarılmaktadır. Rakım Efendi, evdeki dadısına can yoldaşı olması için satın aldığı cariyeye ödeyeceği paranın bir kısmını borçlanır. Fakat ilk fırsatta ve vaktinden önce borcunu ödeyerek de doğru ve dürüst olmayı vurgular. Böylece insanlara, borçlu kalmanın kötü bir şey olduğunu da şu cümlelerle ifade eder: "Tophane'ye Karabaş'a varıp Esirciler Kahvesi'nde Çerkez'e rast gelmekle "Gel baba gel, ben borçtan hoşlanmam. İşte paranı tedarik ettim. Bin kere şükür olsun, Cenab-ı Hak hiç ummadığım yerden gönderdi" diye yirmi altın borcunu vererek senedinî kurtardı." (s. 45). Ayrıca Ahmet Midhat Efendi, Rakım Efendi'nin bu davranışı ile dara düşen insanlara Allah'ın yardımcı olduğuna dikkat çekmiştir.

Rakım Efendi, verdiği sözü de bir borç gibi nitelendiren ve onu da hemen yerine getirmek isteyen bir insandır. Dolayısı ile "sözünde durmak" da bir değer olarak vurgulanmaktadır. Cariyesine piyano alma sözü veren Rakım Efendi'nin içi, sözünde durmadan rahat etmeyecektir: "Her akşam hanesine gelip de Canan'ın yüzünü görünce güya kızın çehresi "Hani ya vaadin?" diye sual ediyormuş zannederek mahzun olur idi." (s. 55).

Sözünde durmanın, doğru ve dürüst olmanın karşılığı da çevredekilerden saygı görmektir. Rakım Efendi de bu karşılığı hak ettiğinden aile arasında, namuslu, edep, mahcup, âlim ve kâmil bir insan olarak kabul edilip kendisine saygı gösterilmektedir. (s. 54). Rakım Efendi için önemli olan da budur. Onun karşılık olarak maddiyatla işi yoktur. Aşk nedeniyle hasta olan kızı ile Rakım Efendi'nin evlenmesi karşılığında maddiyat teklif eden Mister Ziklas'a, Rakım'ın cevabı şöyle olur: "Nasıl mümkün olur ki, ben para için veya başka bir ümit için Canan'ı ağlatayım." (s. 168). Rakım Efendi'nin bu davranışının bir sebebi vardır: Çünkü o hilekârlığı ve yalancılığı - bütün dünya mükâfatına karşılık olsa dahi - kabul edecek bir insan değildir. (s. 169).

Ahmet Midhat Efendi, doğru ve dürüst olmanın maddiyattan daha önemli olduğu değerini Rakım Efendi karakteri vasıtası ile okuyucuya sunarken, diğer yandan yalancılık ve hilekârlığın olumsuzluğunu vurgulamaktadır.

- **Çalışkanlık**

Ahmet Midhat Efendi karşıtlıklardan yararlanarak oluşturduğu romanında çalışkanlık konusunda da karşıtlıklardan yararlanmaktadır. Yazar önce yanlış örneği, yani çalışmayı sevmeyen Felâton Bey'i anlatır. "Felâton Bey büyücek kalemlerin birisinde memur idi. Lâkin hani ya kalemlerde bazı efendiler vardır ki, elhak ilerde devletinin en büyük makamını tutabilmek için tedarikatiyle kâtiplik zamanını gece gündüz çalışmak ve içinde bulunduğu dairenin değil belki devletin kâffe-i şubat-ı umuruna vukufunu şamil etmek [bütün birimlerinin işleri hakkında bilgi sahibi olmak] için iğne iplik olarak bez-i himmet eder [çok çalışır]. Böyle erbab-ı gayreti tanırırsınız ya! Bizim Felâton Beyefendi bunlardan değil idi." (s. 28). Felâton Bey'de olmayan özellikler ise "gece gündüz" çalışan Rakım Efendi'de bulunmaktadır. Rakım Efendi bu "çalışkanlık" değeri ile okuyucuya örnek olmaktadır. Onun bu örnekliği şu cümlelerle romanda yer alır: "Sabahleyin Süleymaniye'ye medreseye gidip saat dörtte oradan çıktuktan sonra kaleme, badehu kaleme aldığı Fransızca dersini takviye ile beraber bu esnada bir kat daha ileriye gitmek için Galata'da bir hekime giderek akşam saat birde hanesine gelen ve ba'de't-taam [yemekten sonra] Kazancılar Mahallesi'nden Beyoğlu'na çıkıp yine Hariciye Kalemî'nde refiki bulunan Ermeni'ye Türkçe okutmak ve bu hizmete mukabil onun birçok Fransızca kitaplarını karıştırmak ile vakit geçiren bir çocuk" (s. 36). Ahmet Midhat Efendi, çok çalışmanın gereği ve önemini Rakım Efendi'nin ağzından şöyle aktarır: "Ne yapalım birader. Bizim bağımız yok, tarlamız yok, gelirimiz yok, giderimiz yok. Çalışmazsak ne yeriz?" (s. 107). Çok çalışmak ve para kazanmak önemlidir. Ancak "iş makinesi" Rakım Efendi için çok çalışmanın ve para kazanmanın bazı zorlukları da vardır ve bu zorluklara da dayanmak gerekmektedir. "Rakım birkaç sene bu yolla devam eyledikten sonra ayda yirmi otuz liraya kadar kazanmaya başlayıp fakat biçâre çocuk bu parayı kazanabilmek için yirmi dört saat gününden yalnız yedi saat kadarını uyku ve istirahat ve yemeye içmeye sarf ederek on yedi saatini hemen mütemediyen işlemekle geçirir idi." (s. 40).

Ahmet Midhat Efendi, öncelikle kendi ayaklarımızın üzerinde durabilmek ve geçimimizi sağlayabilmek için bir değer olarak "çalışkanlık" a dikkat çeker. Eserde ayrıca, çok çalışmanın azim ve sabır gerektirdiği de bir başka değer olarak vurgulanmaktadır.

- **Yardımseverlik**

Başkalarına yardım etmek insanda var olması gereken bir başka özelliktir. Kendisine yardım olsun diye alınan cariyeye acıyarak, onu severek yardım eden Arap cariyeye de yardımsever bir kadındır: "Biçâre Fedayî için böyle gurebaya [gariplere] edilecek hizmeti ihtara

hacet mi vardır? Arapçık, kızı kendi rahatı için getirmiş olmadı, güya kendi rahat ve huzurunun bütün bütününsilâbıyla[yok olmasıyla] kızın rahatı için oraya getirmiş oldu. Bu Arapların iyileri ne kadar iyi olur." (s. 46)

Ahmet Midhat Efendi'ye göre yardım, hiçbir karşılık beklemeden yapılmazdır. Rakım Efendi de, Felâton Bey'in kendisini dinlememesini, küçük düşürmeye çalışmasını ve bununla övünmesini önemsemeyen ona yardım etmek istiyor. Çünkü doğruluk ve dürüstlük bunu gerektirmektedir. "... - Hah işte dediğimiz çıkmaya başladı. Vakıa o bizi çok tahkir etti. Pek çok defalar benim mahcubiyetimle fahr etmeye çalıştı. Ancak biz bu gibi ufak tefek şeylere ehemmiyet verecek olur isek, her hâlde merhaba demiş olduğumuz bir adamın helâkine razı olmuş olacağız. Bu ise namertliktir." (s. 141). Yazar bu konuda Felâton Bey'in uyarılması gerektiğini savunur. Fakat uyarıları dikkate almayan Felâton Bey, babasından kalan bütün mirası kaybeder. Bunu öğrenen Rakım Efendi, yine de Felâton Bey'in bu hale düşmesinden dolayı üzülür ve ona acır. (s. 179).

Ahmet Midhat Efendi'ye göre, iyi ve kötü günde yardımseverlik ne kadar önemli ise başkalarının başarısızlığına ve aşağılanmasına sevinmemek de bir erdemdir.

• Fedakârlık

Yardımseverlik gibi fedakârlık da insanda olması gereken bir başka özelliktir. Rakım Efendi'nin babası öldüğünde fedakârlık yapma sırası anneye ve onlardan her zaman yardım görenevdeki Arap cariyeye geçmiştir. Anne, kocasının ölümünden sonra, Fedayi'ye, artık aralarında "hanımlık ve halayıklık" kalmadığını hatırlattıktan sonra: "İkimiz de çalışıp kendimizi ve bir de şu yavrucağı beslemekten başka çaremiz yoktur" dediğinde, sadık Arap, "Ah hanımcığım! Sen neye çalışacaksın? Ben çalışırım. Hem seni hem küçük beyimi, evlâdımı beslerim." (s.35) der. Fakat buna rağmen anne ailenin bütün yükünü Fedayi'nin omuzlarına yüklemeyen, bu yükü paylaşma fedakârlığını gösterir. Rakım Efendi'nin annesi öldükten sonra da Arap cariye kendisine emanet edilen evlat için fedakârlığına devam eder: "Sadık Fedayî hâlâ dikiş diker, mendil, çevre işler, kahve torbası diker, çamaşıra, tahta silmeye gider. Aldığı paradan hanesinin idare-i zaruriyesini bî't-tefrik[ayırarak], küsurunu, "Delikanlıdır, parasız kalmasın" diye tamamen Rakım'a verirdi." (s. 36). O, Rakım Efendi'nin ailesi için yaptığı fedakârlığın karşılığını aynı şekilde vermiş olurdu. Pek dürüst olan Rakım, kendisine âşık hasta kızın kurtulması için başkaları için de kimseyi üzmemek şartı ile fedakârlık yapmaktan kaçınmayacaktır. Hasta İngiliz kızı Can,

ailesi tarafından Rakım'ın da kendisini sevdiği yalanına inanmayacak ve Rakım'a şunları söyleyecektir: "Sana da teşekkür ederim Rakım Efendi. Zira sen bu kadarcık bir hileye rıza göstermek için dahi, gönlünde büyük bir cenk [savaş]etmişsindir. Bu fedakârlık senin tarafından benim için bir büyük fedakârlıktır." (s. 174).

Ahmet Midhat Efendi'nin eserinde aktardığına göre fedakârlık görülen yardımların bir karşılığıdır aslında. Ancak insan, hiçbir karşılık beklemeden ve kimseyi üzmemek şartı ile de fedakârlıkta bulunabilmelidir.

• Kıskançlık

Ahmet Midhat Efendi, kıskançlığı, aşkta ve aile muhabbetinde varlığı zarurî ve tabii bir duygu olarak kabul eder. Ona göre umumiyetle Şark'a mahsus bir âdet zannedilen kıskançlık ve onun doğurduğu hadiseler, hakikatte Batı'da da vardır. Mademki insanın tabiatında mevcuttur, o hâlde her erkeğin sevdiği kadını başkalarından kıskanması kaçınılmaz bir vâkiadır. Fakat alafranga dediğimiz Avrupa salon terbiyesinin bazı icapları, kıskanmayı gayri insanî bir duygu olarak telâkki etmiştir (Okay, 2008: 244). Romanda Batı'nın temsilcisi Felâton Bey, sevgilisi olan Fransız aktristini Rakım'a göstermek ve tanıştırmak isteyince Doğu'nun temsili Rakım Efendi buna şaşırır. Rakım: "Müsaade eder iseniz niçin istemem. Fakat bu kadar muhabbetiniz olan bir kızı ağyara..." diye söylerken Felâton Bey onun sözünü keser: "Peh! Adam sen de. Hâlâ kaba Türklük ediyorsun be! Alafrangada öyle şeyler var mıdır?" (s. 106).diyerek, Alafrangalığını ispat eder.

Ahmet Midhat Efendi karısını veya sevgilisini kıskanmayı insanın asıl hislerinden saymakta, bu hissini kaybetmiş olanları ise ya Avrupalı tiplerden veya Avrupalılaştırmış alafranga Osmanlılardan seçmektedir (Okay, 2008: 246). Rakım Efendi ise bu özelliğini kaybetmemiştir: "Canan, ah Canan! Seni vallahi kendimden kıskanıyorum. Aman yarabbi! Çıldıracak mıyım, ne olacağım?" (s. 120). Canan ve Rakım Efendi'nin birbirilerini sevmeleri üzerine Canan da Rakım Efendi'yi kıskanır: "Efendisinin her haftada iki gece ders vermek için hanelerine giderek gece yarısına kadar kaldığı şakirdler[öğrenciler] nasıl şeyler olduklarını Canan gördükten sonra birçok vesveseler içini yiyip bitirmeye başlamış idi." (s. 158).

Ahmet Midhat Efendi'nin, eserinde yer verdiği kadarıyla kıskanmak, insanın özünde olan bir duygudur ve aşırıya kaçmadan hissedildiği takdirde bir değerdir.

• Aşırı isteklerden uzak durma, aç gözlülük, israf

Ahmet Midhat Efendi'ye göre insan aşırı isteklerden uzak durmalıdır. Rakım Efendi'nin ek iş yaparak eline daha fazla para geçmektedir. Ancak o

kazandığı parayı farklı istekler için değil yine ailesi için harcamaktadır. Romanda, "Zira biz Rakımın bu kadar paraya ilk defa olarak malik olduğunu söyledik ise de kendisine aç gözlülük isnat etmemiş idik." (s.39) dendikten sonra, Rakım Efendi'nin fakirlik içinde fakat "tok gözlü" bir şekilde yetiştirildiğine dikkat çekilir. Onun kazandığı parayı saklamadan, ailesinin geçimi ve mutluluğu için harcadığına vurgu yapılır. Kendi dadısı, "Beyim, bana kalırsa bu para ile birkaç kat elbise alırdık da halk içinde temiz temiz gezerdik, dedi ise de, Rakım; - Hayır dadıcığım! Benim üstüm başım bana yeter. Birinci iş seni artık halka hizmet etmekten kurtarmaktır. Zira sen artık ihtiyar oldun" diyerek, kabul etmez. Tam tersine Rakım Efendi, kazandığı paranın bir kısmını aylık masraflarını karşılamak üzere ayırırken diğer yarısı ile de artık iyice eskimiş olan evlerini tamir ettirir. (s. 39). Rakım Efendi aşırı isteklerden uzak durmak konusunda kendisi kadar başkalarını da düşünmektedir. Felâton Beyi'in çok para harcaşısı üzerine Rakım Bey uyarıda bulunur: "İyi olur, ama birader, ben kendim için değil, hâlâ sizin için bile israfın bu derecesini hayırlı görmüyorum." (s. 112). İnsan her zaman iradesini aynı şekilde koruyamaz. İnsanın istekleri zamanla daha da artar. Bu konuda Rakım Efendi, kumar oynayan ve sürekli kaybeden Felâton Beye şu uyarılarda bulunur: "Çünkü böyle zarar etmeye başlayınca kalkmak ve kırk elli liracık büyüdükten sonra yine kalkmak, henüz bir aylık kumarbazların ihtiyatıdır. Birkaç ay sonra eskidikçe bu ihtiyat kalkar." (s. 113).

Rakım Efendi sadece para konusunda değil duygusal anlamda da aşırı isteklerden uzak durmaktadır. Cariyesi Canan hakkında duygusal şeyler hissetmeye başlayan Rakım Efendi "Acele işin nedameti sonra tamir kabul etmeyecek kadar büyüktür" diye düşünerek kendisini durdurmayı bilir: "O şehvet denilen şey yok mu? Pek murdardır. Ama gerçekten murdardır." (s.103) dedikten sonra, "murdar şehvetin" aşkın temiz eteğini kirleterek onun zevkini kaçırdığını savunur. Ancak açgözlülük insanın gözlerine "perde" çektiği için, adam o lekeyi göremez ve hata yapar. Üstelik duygusal anlamda aşırı istekler geçicidir de. Ahmet Midhat Efendi ayrıca ayrılığın aşkı beslediğini, kavuşmanın getireceği "doygunluğun" ise aşkı soğutup söndüreceğini vurgular.(s. 104).

Ahmet Midhat Efendi eserde, maddi ve manevi olarak aşırı isteklerden uzak durmak gereğini, aç gözlülüğün ve israfın ise insana zarar verdiğini vurgulamıştır. Bunun nedeni, bu isteklerin geçici ve insanı mutsuzluğa götüren duygular olmasıdır. Buna karşılık yazar, "tutumlu" ve "tok gözlü" olmanın bir değer olduğuna da dikkat çekmiştir.

Siyasi Değerler

• Hürriyet Fikri

Tanzimat sonrası edebiyatımızın önemli kavramlarından biri olan "hürriyet", bu romanda kölelik ve cariyelik meselesi ile ilgili olarak ele alınmıştır. Köle ve cariyeye müessesinin doğurduğu problemler de Tanzimat yazarları tarafından çok işlenmiş ve bu problemlerin bir kısmı hürriyet düşüncesi etrafında toplanmıştır. Köle azat etmenin bir Peygamber emri olarak kabul edilmesi, yazarları bu yola sevk ettiği gibi Batı'dan yeni girmeye başlamış olan, insanın yaradılıştan hür oluşu prensibi de bu fikrin yayılmasını neticelendirmiştir (Okay, 2008: 323). Ahmet Midhat Efendi de bu düşünce ile Rakım Efendi'ye bir cariyeye satın alma sırasında şunları söyler: "Bu kızın değeri var mı, yok mu diye sormuyorum. Satılan şey bunun hürriyetidir. Hürriyetin cihanlar değeceğini teslim ederim." (s. 42). Bir bey Canan'ı satın almak isteyince Rakım Efendi, beyin vereceği bedeli Canan'a vermesi gerektiğini, bu nedenle satılıp satılmayacağını Canan'ın bilmesi gerektiğine dikkat çeker. Rakım Bey'in bu görüşlerine piyano hocasının şaşırması üzerine şöyle der: "Ya kendi cebime mi koyacağım? Sen beni o kadar açgözlü, o kadar gaddar mı zannediyorsun? Ben bir adamın hürriyeti bedeli olan parayı nasıl yiyebilirim?" (s. 90).

Ahmet Midhat Efendi, eserinde "insanın hürriyeti" fikrini bütün değerlerin üzerinde tutmuş ve bunun önemine dikkat çekmiştir.

Dinî Değerler

• Müsâmaha - Hoşgörü

İslâmiyet'te, Hıristiyanlara karşı müsamahanın bir şekli evlilikte görülmektedir. Bilindiği gibi Müslüman bir erkeğin, bir Hıristiyan veya Yahudi kızıyla, ihtida etmesine lüzum kalmadan evlenmesinde dinî bir mahzur yoktur. Buna mukabil bir Hıristiyan, Hıristiyan olmayan hatta kendi mezhebinden de olmayan başka biriyle evlenemez (Okay, 2008: 302). Mister Ziklas, Rakım Efendi ile kızı Can'ın evlenmesini ister. Bu arada Ziklas'ın yanında bulunandoktor Rakım Efendi'ye şunları söyler: "Sizin dininizin müsaadesi de vardır zannederim." (s. 167) Buna karşılık Mister Ziklas'ın verdiği cevap ise dikkate değerdir: "Ben kızımın Müslüman olmasına da razı olurum. İslâmiyet fena mıdır? Hep bir Allah'a tapmıyor muyuz? Akaidimiz arasında ne kadar fark var ki? İsa ve Meryem dahi bir kızı helâktan kurtarmak için İslâm olmak suretinde tebdil-i mezhep etmesine[*din değiştirmesine*] cevaz gösterir." (s. 167).

Ahmet Midhat Efendi, romanda kurguladığı bu gelişmelerle insanlar arasında tesis etmek istediği bir

değer olan “hoşgörü”yü dinî temellere de dayandırmaktadır.

- **Şükür**

İnsanlarda olması gereken özelliklerden biri de şükretmektir. Eserde Rakım Efendi bunu birçok kez yerine getirmektedir: “Rakım âdeta Cenab-ı Hakk’ın kendisi gibi bir öksüze böyle beyaz cariyeye mubayaasına[*satın almaya*] kadar inayetini[*iyiliğini*]bî-dirîğ buyurduğunu[*esirgemediğini*] nazar-ı şükran almış[*şükrederek düşünmüş*] olduğundan sürurla[*sevinçle*] ağlar idi.” (s. 42). Rakım Efendi, şükreder ve Allah’ın kendisine verdiği nimetlerin de farkına varır: “Kendisine her ders için bir İngiliz lirası ayak teri, hayvan kirası namıyla veriyorlar idi. Madem Cenab-ı Hallak-ı Kerim bu varidatı dahi Rakım Efendiye şu nam ile verdi. Artık Rakım Efendi’nin bu nimete şükran olarak ders günleri Beyoğlu’na hayvanla gidip gelmesi lâzım geldi. ... İşte bizim Rakım’ın Allah ile pazarlığı böyle bambaşka idi.” (s. 48). Ve Allah tarafından verilen nimetlerin kadri bilinmeli idi: “Lâkin bunda bizi bu kadar medhe bir değer göremiyorum. Sabahı Allah teşkil ediyor, bu denizi, bu mevkii de o yaratmış. İnsanların terakkiyat-ı medeniyesi [*medeniyetteki ilerlemeleri*] seyahatimiz için şöyle bir de kayık vücuda getirmiş. Bunların hepsi kadri bilinecek nimetlerdir.” (s. 129).

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi, bir değer olarak gördüğü “şükür” konusunda da okuyucuya önemli mesajlar iletmeyi ihmal etmemiştir.

Tartışma ve Sonuç

Kurmaca olmalarının yanında edebî eserler, hayata ayna tutarak bir toplumun bünyesinde barındırdığı gelenek, görenek ve değerlerini gelecek nesillere aktarır. Gerçek hayatta var olan unsurlar, yüzyıllar boyunca edebî eserlerde sözlü ve yazılı edebiyat aracılığıyla kültürümüz ve öz değerlerimiz biçiminde varlığını sürdürür. Bu noktada edebî eserler, bir yandan değerleri koruyucu ve gelecek nesillere aktaran bir işlev üstlenirken diğer yandan aynı değerleri okuyucusuna kazandıran bir işlev üstlenmiş olur (Yaman, Taflan ve Çolak, 2009: 114).

Edebî eserler değer öğretiminde bir araç olarak kullanılmaktadır. Edebî eserler Türkçe derslerinde de bir araç olarak kullanıldığından seçilen metinlerin, verilmek istenen değerleri yansıtıyor olması eğitimin amacına ulaşmasına kolaylık sağlamaktadır. Sallabaş’a (2012: 67) göre özellikle hikâye edici metinler, kazandırılmak istenen tutum, değer ve davranışların verilmesinde araç olarak kullanılmaya uygundur.

Yapılan çalışmalar edebiyatın değer, sevgi, yardımseverlik, hürriyet, başkalarının hukukuna saygı,

adalet gibi his ve fikirlerinin eğitimindeki önemini desteklemektedir. Öğrencilere merhamet gelişiminde okudukları herhangi bir edebî eserin etkili olup olmadığının sorulduğu bir çalışmada öğrencilerin % 68.57’si edebî eserlerin kişiliklerinin gelişiminde etkili olduğunu söylemiştir (Kırımlı, 2002: 202-204).

Edebiyatın bu işlevini en güzel şekilde değerlendiren Ahmet Midhat Efendi, eserlerinin olay örgüsünü sosyal fayda, eğitim, millî kültür ve değerleri göz önünde bulundurarak oluşturmuştur. Henüz on dokuzuncu yüzyılda eğitim işini yalnızca aile ya da okullara bırakmamak için üstlendiği öğretmenlik göreviyle halkı eğitime çabası içine girmiştir. Ahmet Midhat Efendi’nin bir romancı olarak ortaya koyduğu bu çaba, Osmanlı Devleti’nin, hemen hemen her yönden çöktüğü ve en olumsuz şartların yaşandığı bir dönemine tesadüf etmesi de ayrıca önem taşımaktadır. Çünkü o, Batı medeniyeti karşısına binlerce yıllık bir kültür birikimi ile çıkmayı başarabildiğinden iki medeniyet arasında bir sentez yapabilmiş ve bize ait değerlerin yanında yer alabilmiştir. Onun eserleri bu bakımdan değerler eğitimi konusunda önem taşımaktadır.

Ahmet Midhat Efendi, eserlerinde batının ilmî özelliklerini vurgularken millî ve ahlaki değerleri kaybetmenin sonuçlarını sunmuş ve böylece bugün üzerinde önemle durulan değerler eğitiminin aracı olan edebî eserlerin en güzel örneklerini verebilmiştir. Felâatun Bey ile Rakım Efendi romanında karşıtlıklardan yararlanarak yarattığı iki tip ile olumlu-olumsuzu, doğruyu-yanlış gözler önüne sermiş ve okuyucuya bir karakter eğitimi vermiştir. Yazar bu eseri ile yalnızca o dönem okuyucusu için değil bugünün okuyucusu için de geçerli olabilecek millî ve evrensel değerleri aktarabilmeyi başarmıştır.

Yazdığı dönemde, en çok okunan yazar unvanına sahip Ahmet Midhat Efendi, Felâatun Bey ile Rakım Efendi romanında bize ait kültürel değerleri öne çıkarır. Eserde yer alan ve öne çıkarılan millî, eğitim ile ilgili, estetik ile ilgili, sosyal hayatla ilgili, siyasi, ahlaki ve dinî değerler ile eserin yazıldığı dönem halkının eğitimine katkı sağlamıştır. Bununla beraber aradan geçen zamana rağmen, aktarılmak istenen değerlerin büyük ölçüde bugün de değişmediği fark edilmektedir.

Felâatun Bey ile Rakım Efendi romanında yer alan değerler, Türk Millî Eğitim Sisteminin Genel Amaçları ve ilköğretim derslerinin öğretim programları (Türkçe, Hayat Bilgisi, Fen ve Teknoloji, Sosyal Bilgiler, Görsel Sanatlar, Müzik, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi) aracılığıyla verilmek istenen değerler ile örtüşmektedir. Bu bakımdan Ahmet Midhat Efendi’nin eserlerine – dikkatli bir sadeleştirmeden sonra - ders kitaplarında yer vermek uygun olacaktır.

İlköğretimden itibaren aldığı değerleri günlük yaşamına uygulayan ve değerleri özümsemiş bireylerden oluşan toplum da refah içerisinde olacaktır. Doğa, insan, hayvan sevgisi ile dolu bir birey bunlara zarar vermekten kaçınacaktır; dayanışmayı, duyarlı olmayı, adaletli davranmayı benimsemiş bireylerin olduğu yerde haksızlıktan, insafsızlıktan, bencillikten, zalimlikten bahsetmek mümkün olmayacaktır (Şen, 2008: 777).

Bu bağlamda Ahmet Midhat Efendi'yi tanımak ve tanıtmak, eserlerindeki değerleri fark etmek ve fark ettirmek önem taşımaktadır. Bu sayede öğrencilerin, millî değerlerin farkında olan, özüne sahip çıkan ve bununla beraber çağı yakalamayı başarmış, evrensel değerlere bağlı insanlar olarak yetişmelerini sağlamak mümkün olabilecektir. Özellikle bu çalışmada söz konusu ettiğimiz Felâton Bey ve Rakım Efendi romanının bu amaçlar doğrultusunda, yeterli malzemeye sahip olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- AKPINAR, Soner (2008). "Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Romanlarında 'Alafrangalık' Teması", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 1(4), s. 62-76.
- ALVER, Ahmet (2012). "İlk Dönem Türk Romanlarında Yanlış Batılılaşma Sonucu Yabancılaşan Karakterler", *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 1(2), s. 27-36.
- ARGUNŞAH, Hülya (2013). "Ahdiye İle Ceylan Arasında Bir Jön Türk: Ahmet Midhat Efendi'nin Feminizmi", *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic -S.* 8(9), s. 1-16.
- ATAÇ, Nurullah (1968). *Sözden Söze-Ararken*, İstanbul: Varlık Yayınevi.
- BAŞ ÇAĞIN, Şerife (Yayına Haz.) (2012). *Felâton Bey ile Rakım Efendi* (6. Basım), Ankara: Özgür Yayınları.
- BATUR, Zekerya ve YÜCEL, Zeliha (2012). "Ahmet Efe'nin Çocuk Hikâyelerinde Değer Eğitimi ve Hikâyelerin Türkçe Eğitimine Katkısı", *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic -S.* 7(4), s. 1031-1049.
- BOLAY, S. Hayri (2002). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Düşünce Tarihi", *Tarih'te Türkler* içinde, S.14, s. 515-565, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- COŞKUN, Yemliha ve YILDIRIM, Adem (2009). "Üniversite Öğrencilerinin Değer Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. VI(I), s. 311-328.
- ÇETİN, Nurullah (2012). "Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Millî Özgüven Duygusu", *Temrin Dergisi Ahmet Midhat Efendi Özel* S. 55, s. 10-18.
- ÇİÇEK, F. Yavuz (2012). "Modernleşme Sancılarının Romanı: Felâton Bey ve Rakım Efendi", *Temrin Dergisi Ahmet Midhat Efendi Özel* S. 55, s. 22-23.
- DEMİR, Remzi (2007). *Philosophia Ottomanica Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Türk Felsefesi Yeni felsefe* (cilt: 3), Ankara: Lotus Yayınları.
- DEMİRCİOĞLU, İsmail H. ve TOKDEMİR, Muhammet A. (2008). "Değerlerin Oluşturulma Sürecinde Tarih Eğitimi: Amaç, İşlev ve İçerik", *Değerler Eğitimi Dergisi*, S. 6(15), s. 69-88.
- DEMİRTAŞ, Tuğba (2012). *Değerler Eğitiminde Edebî Ürünlerden Yararlanma: Nasreddin Hoca Fıkraları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- DEVECİ, Handan, BELET, Dilek ve TÜRE, Hatice (2013). "Dede Korkut Hikâyelerinde Yer Alan Değerler", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 12(46), s. 294-321.
- DOĞAN, Cem (2013). "Doğu İle Batı Arasında Bir Türk Filozofu: Ahmed Midhat Efendi'nin Hayatı ve Bilimsel/Felsefi Düşünceleri Üzerine", *Ekev Akademi Dergisi*, S. 17(56), s. 191-216.
- ERDEM, A. Rıza (2003). "Üniversite Kültüründe Önemli Bir Unsur: Değerler", *Değerler Eğitimi Dergisi*, S. 1(4), s. 55-72.
- EROĞLU, Hamza (1990). *Türk İnkılap Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınları.
- İŞİK, İhsan (2002). *Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi* (2. Baskı), Ankara: Elvan Yayınları.
- İNCİ, Handan (2005). "Felâton Bey'i Tanır mısınız?", *Kitap-İk Dergisi*, S. 83, s. 81-85.
- KALFA, Mahir (2013). "Klasik Eserler ve Klasik Eserlerin Eğitsel İşlevi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 17(1), s. 105-112.
- KARATAY, Halit (2011). "Karakter Eğitiminde Edebî Eserlerin Kullanımı", *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* S. 6(1), s. 1439-1454.
- KAVCAR, Cahit (1999). *Edebiyat ve Eğitim* (3. Baskı), Ankara: Engin Yayınları.
- KAYNARDAĞ, Arslan (1983). "Türkiye'de Felsefenin Evrimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* 3.
- KIRIMLI, B. (2002). "Liselerde Edebiyat Eğitimi ve ÖSS", *Türk Dili Dergisi*, S. 603, s. 200-207.
- KOÇ, Okan (2009). "Toplumsal Değişim Sürecinde Ahmet Midhat Efendi'nin Eğitim Anlayışı", *In: 1st International Symposium on Sustainable Development, June 9-10, 2009, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina*.
- KODAMAN, Bayram (1980). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- KUDRET, Cevdet (1979). *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman I*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- KUDRET, Cevdet (1967). *Türk Diline Emek Verenler: Ahmet Midhat*, Ankara: TDK Yayınları.
- MEB. (2009). *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu* (1-5. sınıflar). Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi.
- OKAY, Orhan (1989). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi "Ahmet Midhat Efendi" maddesi*, c. II, 100, İstanbul.
- OKAY, Orhan (2008). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ÖZENSEL, Ertan (2003). "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değerler", *Değerler Eğitimi Dergisi*, S. 1(3), s. 217-239.
- RADO, Şevket (1986). *Ahmet Midhat Efendi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- SAĞLIK, Şaban (2005). *Değerli Öyküler Yahut Hüseyin Su'nun 'Gülşefdeli Yemeni' Kitabındaki Öykülerde Değerler* (Edit: Kemal Aykut, Ömer Lelesiz), İstanbul: Nehir Yayınları.
- SALLABAŞ, M. Eyyüp (2012). "Ömer Seyfettin Hikâyelerinin Türkçe Öğretiminde Değer Aktarımı Bakımından İncelenmesi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 9(18), s. 59-68.
- SINAR, Alev (2007). *Çocuk Edebiyatı*, Ankara: Morpa Yayınları.
- ŞEN, Ülker (2008). "Altıncı Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin İlettiği Değerler Açısından İncelenmesi.", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 1(5), s. 763-779.
- TANPINAR, A. Hamdi (1988). *Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- TURHAN, Mümtaz (2002). *Kültür Değişimleri*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- UÇAN, Hilmi (2006). "Edebiyat Eğitimi, Estetik Bir Hazzın Edinimi, Okumanın Alışkanlığa Dönüştürülmesi ve Yazınsal Kuramlar", *Millî Eğitim Dergisi*, S. 169, s. 25-41.
- YAMAN, Havva, TAFLAN, Selma ve ÇOLAK, Sanem (2009). "İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Değerler", *Değerler Eğitimi Dergisi*, S. 7(18), s. 107-120.
- YAZGIÇ, Kamil (1940). *Ahmet Midhat Efendi: Hayatı ve Hatıraları*. İstanbul: Tan Matbaası.
- YAZICI, Kubilay (2009). "Değerler Eğitimi'ne Genel Bir Bakış", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 19, s. 499-522.

YILDIRIM, Farız (2011). "Ahmet Midhat Efendi'nin 'Felâatun Bey ile Rakım Efendi' Romanında İronik Söylem", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* S. 6(3), s. 1783-1794.

YİĞİT, H. Şule (2006). *Türk Düşünce Tarihinde Ahmed Mithat Efendi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.